

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**ОПТИМІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЖЕРТВАМИ
РЕЛІГІЙНИХ СЕКТ ТОТАЛІТАРНОГО ХАРАКТЕРУ**

Виконав: магістрант 2-го курсу, групи 8.2318-ср
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
К.О. Саліхов

Керівник: професор кафедри соціальної
філософії та управління,
доцент, д.філос.н. Чайка І.Ю.

Рецензент: доцент кафедри соціальної філософії
та управління,
доцент, к.філос.н. Маловічко О. В.

Запоріжжя – 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра соціальної філософії та управління
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної філософії та
управління

_____ Т.І.Бутченко
« _____ » _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

_____ Саліхову Кирилу Олександровичу

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Оптимізація соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру

керівник роботи Чайка Ірина Юріївна, д.філос.н., доцент,
(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «29» травня 2019 року № 803-с

2. Строк подання студентом роботи 27 грудня 2019 року

3. Вихідні дані до роботи Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств : фокус на Україні. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. 419 с.; Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 448 с.; Петрина М. Психологічні причини залучення молодих людей в деструктивні некультури («секти»). *Молодий вчений*. 2012. №11. С. 360 - 363.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Відобразити стан наукової розробки проблеми соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру. 2. Визначити основні поняття роботи «соціальна робота», «секта», «релігійна організація», «деструктивний культ», «комунікативні бар'єри», «рекрутація в секту». 3. Обґрунтувати принципи та методи дослідження соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру. 4. Визначити сутність та типологію сект. 5. Дослідити етапи рекрутації в секту. 6. Розкрити профілактику впливу релігійних культів тоталітарного характеру як технологію соціальної роботи. 7. Здійснити аналіз діяльності релігійних організацій Запорізької області. 8. Надати рекомендації щодо удосконалення технологій соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Чайка І.Ю., професор кафедри соціальної філософії та управління	29.05.2019	29.05.2019
Розділ 2	Чайка І.Ю., професор кафедри соціальної філософії та управління	25.06.2019	25.06.2019
Розділ 3	Чайка І.Ю., професор кафедри соціальної філософії та управління	24.09.2019	24.09.2019

7. Дата видачі завдання _____ 29 травня 2019 року _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Березень 2019	виконано
2.	Бібліографічний пошук	Квітень 2019	виконано
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2019	виконано
4.	I розділ	Червень 2019	виконано
5.	II розділ	Серпень 2019	виконано
6.	III розділ	Жовтень 2019	виконано
7.	Систематизація висновків	Листопад 2019	виконано
8.	Нормоконтроль	Грудень 2019	виконано

Студент _____ К.О. Саліхов _____

Керівник роботи _____ І.Ю. Чайка _____

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.С. Маліновська _____

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 88 сторінок, 61 позиції у списку літератури, 2 додатків.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА, СЕКТА, РЕЛІГІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ, ДЕСТРУКТИВНИЙ КУЛЬТ, КОМУНІКАТИВНІ БАР'ЄРИ, РЕКРУТАЦІЯ В СЕКТУ

Мета дослідження: аналіз сучасного стану, ефективності та перспектив розвитку соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру щодо подолання впливу деструктивних релігійних культів.

Об'єкт дослідження: жертви релігійних сект тоталітарного характеру, як категорія клієнтів соціальної роботи.

Предмет дослідження: соціальна робота з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру щодо подолання впливу деструктивних релігійних культів.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, структурно-функціональний, аналіз статистичних даних.

Новизна дослідження полягає в комплексному описовому та статистичному дослідженні технологій соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру в Україні.

Гіпотеза: ефективним напрямком оптимізації соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру є формування у молодих адептів необхідних установок, що дозволяють вчасно розпізнавати, протистояти деструктивному впливу через вміння регулювати власну поведінку.

Висновки: 1. На сьогоднішній день ми спостерігаємо тенденцію до збільшення кількості сект та деструктивних культів.

2. Адепти сект та деструктивних культів є вкрай залежними від лідерів, які негативно впливають на свідомість особи та вкорінюють свої погляди та бачення.

3. Деструктивні мережеві групи мають вплив не тільки на окремі індивіди, а й на соціальний простір у всій державі, звичайно даний вплив негативного характеру.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЖЕРТВАМИ РЕЛІГІЙНИХ СЕКТ ТОТАЛІТАРНОГО ХАРАКТЕРУ	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
1.1. Стан наукової розробки проблеми соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру.....	Error! Bookmark not defined.
1.2. Інтерпретація основних понять роботи: «соціальна робота», «секта», «релігійна організація», «деструктивний культ», «комунікативні бар'єри», «рекрутація в секту»	Error! Bookmark not defined.
1.3. Принципи та методи дослідження соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру	23
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЖЕРТВАМИ РЕЛІГІЙНИХ СЕКТ ТОТАЛІТАРНОГО ХАРАКТЕРУ	26
2.1. Сутність та типологія сект	26
2.2. Етапи рекрутації в секту	36
2.3. Соціальна профілактика впливу релігійних культів тоталітарного характеру як технологія соціальної роботи.....	53
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЖЕРТВАМИ РЕЛІГІЙНИХ СЕКТ ТОТАЛІТАРНОГО ХАРАКТЕРУ	61
3.1. Аналіз діяльності релігійних організацій Запорізької області.....	61
3.2. Рекомендації щодо удосконалення технологій соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру.....	68
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	76
ДОДАТКИ	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

ВСТУП

Актуальність роботи. Суспільно-політичні зміни середини 80-х-початку 90-х років минулого століття стали причиною політичної, економічної, соціальної, ідеологічної і, як наслідок, правової нестабільності. Зміна світогляду та сучасних життєвих домінант більшості людей призвели до деформації суспільного менталітету, порушення життєвого стереотипу населення, змістовотворчих цінностей та створення духовного вакууму. У цих умовах більшість змушена вдаватися до активного пошуку моральності, соціальних орієнтирів, у тому числі і у релігійній сфері, адже жага пізнання істини існує вічно.

Відродження сфери духовного життя та релігійної філософії у сукупності з доволі ліберальним законодавством у питаннях регулювання релігійного життя дозволило новим релігійним організаціям вільно діяти і поширюватися. Разом із традиційними світовими релігіями, які успадковані історичним шляхом від ранніх епох та які генетично притаманні релігійній духовності українського народу, нові релігійні течії та секти пропонують власні погляди.

Серед різноманіття релігійних організацій та течій велику увагу фахівців різних галузей привертають до себе секти, які пропагують приховану деструктивну ідеологію, ворожість до культурно-національних цінностей, державних і суспільних інтересів, а також діяльність яких супроводжується завданням шкоди психічному та фізичному здоров'ю, а у деяких випадках і життю.

Актуальність роботи полягає перш за все в тому, що проблема сектантства в соціальному контексті висвітлена не достатньо. Необхідно дослідити весь спектр факторів залучення людей у секти (зокрема, дослідити бар'єри соціальної комунікації) та розробити рекомендації щодо оптимізації соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру.

Проблема дослідження полягає в визначенні та аналізі чинників та факторів, які сприяють залученню людини у релігійні секти тоталітарного характеру.

Історія розвитку і розуміння проблеми релігії на різних етапах людського існування набуває в даний час особливу значущість, обумовлену підвищенням масового інтересу до даної проблеми, що спостерігається в сучасному суспільстві. Головна причина ажіотажу пов'язана з багаторічним атеїзмом, який був штучно впроваджений у свідомість.

Тому настільки довгостримувана віра прорвалася на волю з нестримною і некерованою силою. Внаслідок чого величезна кількість людей була залучена в різні секти і деструктивні культу. Крім цього, віра стала даниною моди і що найстрашніше – предметом наживи деяких осіб.

Дефіцит об'єктивної інформації про сутність релігійних сект, про соціальні причини їх виникнення та особливості прояву, закономірності генезису і наслідки впливу на окрему особистість і суспільство в цілому, недостатній рівень компетентності кадрів для організації роботи, спрямованої на попередження поширення сектантського впливу, зумовили дослідницький інтерес до даної проблеми.

Об'єкт дослідження – жертви релігійних сект тоталітарного характеру, як категорія клієнтів соціальної роботи.

Предмет дослідження – соціальна робота з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру щодо подолання впливу деструктивних релігійних культів.

Метою кваліфікаційної роботи є аналіз сучасного стану, ефективності та перспектив розвитку соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру щодо подолання впливу деструктивних релігійних культів; визначення шляхів протидії рекрутації у деструктивні секти.

Виходячи з мети даної роботи поставлені наступні *завдання*:

– відобразити стан наукової розробки проблеми соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру;

– визначити основні поняття роботи «соціальна робота», «секта», «релігійна організація», «деструктивний культ», «комунікативні бар'єри», «рекрутація в секту»;

- обґрунтувати принципи та методи дослідження соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру;
- визначити сутність та типологію сект;
- дослідити етапи рекрутації в секту;
- розкрити профілактику впливу релігійних культів тоталітарного характеру, як технологію соціальної роботи;
- здійснити аналіз діяльності релігійних організацій Запорізької області;
- надати рекомендації щодо удосконалення технологій соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру.

Гіпотеза: ефективним напрямком оптимізації соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру, є формування у молодих adeptів необхідних установок, що дозволяють вчасно розпізнавати, протистояти деструктивному впливу через вміння регулювати власну поведінку.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЖЕРТВАМИ РЕЛІГІЙНИХ СЕКТ ТОТАЛІТАРНОГО ХАРАКТЕРУ

1.1. Стан наукової розробки проблеми соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру

Проблема сектантства, яка, по суті, не є новою, набуває в сучасному суспільстві все більшої актуальності. Також з'являється і все більша кількість фахівців, які професійно вивчають це явище, а між ними виникають все більш напружені дискусії про те, як слід вивчати новоявлені секти, для чого їх слід вивчати, як до них потрібно ставитися і навіть про те, як їх можна (або не можна) називати.

Дослідження сект дуже ускладнене, оскільки по-перше, їх творці жорстко присікають такі спроби, по-друге, психологічні механізми зараження і навіювання роблять включене спостереження важко здійсненим. Крім того, як відзначають дослідники, сучасні маніпуляторні техніки не стоїть на місці, вони розвиваються і постійно удосконалюються у виборі засобів.

До теперішнього часу вивчені соціально-психологічні аспекти релігійного сектантства і механізми їх впливу на своїх адептів. Цією проблематикою займалися М. Аргайл, В. Батаєв, Дж. Беннефт, В. Богданов, В. Гульдман та ін. Особливості сучасних «нетрадиційних культів» розкриваються в роботах К. Богословської, О. Дворкіна, Т. Ключевой, Н. Кривельської, Л. Мітрохіної та інші [8, с. 14].

Соціологічні концепції і дослідження по темі сект в основному належать закордонним авторам. Серед них найбільш значущі роботи Б. Джонсона, Р. Нібура, Д. Нельсона, К. Кемпбелла, Р. Старка і В. Бейнбріджа, Е. Баркера, М. Інтровіньє, С. Кента.

Питання психологічного впливу релігійних організацій на особистість і розробки методів захисту від їх впливу аналізуються в роботі В. Щапаря [9, с. 84].

Серед робіт психологів і психіатрів, що розглядають феномен деструктивних культів, варто відзначити дослідження В. Целікова, Т. Кабаченко, Р. Прокопишина, Т. Сулейманова.

Російським вченим В. Бірюковим здійснена спроба розробки методів для формалізованої оцінки деструктивності нетрадиційних релігійних організацій, а також виділення соціально-психологічних підстав для відбору ознак, які можуть бути використані при побудові зазначеної оцінки [10, с. 131].

Розгорнутий аналіз соціальної природи і особливостей сучасних нетрадиційних культів міститься в роботах О. Балагушкіна, К. Богословської, Т. Гандоу, П. Гуревича, О. Дворкіна, Т. Ключової, Д. Конькова, Н. Кривельської, Л. Мітрохіна, К. Мяло, К. Привалова та ін.

Питанням профілактики порушення механізмів соціалізації і відхилень у поведінці молоді присвячені роботи Є. Аверіна, А. Белінської, С. Беличева, Г. Вороніної, І. Дементьєвої, О. Макєєвої, Д. Колесова, Т. Шульги та ін.

Ряд дослідників безпосередньо працюють над проблемою профілактики впливу сектантства на молодь. Це І. Галицька, О. Єлізаров, І. Метліка, А. Михайлова, А. Прозоров, І. Пронін та ін.

У західній психології проблеми впливу сект вивчалися Д. Макдауеллом, Р. Францем, С. Хассеном, М. Вільямом, У. Чамберс, Д. Майклом, М. Лангоуні, П. Маліноскі і ін. Аспекти психологічного впливу на особистість в секті розглядалися в роботах Р. Чалдіні, Ф. Зімбардо, К. Джімбалво, М. Ляйппе. Щодо термінологічного аспекту, в західній літературі спроба виробити поняття секти була зроблена М. Вебером, Р. Нібуром, Б. Вільсоном.

В українській психології вагомий внесок у дослідження проблеми спілкування, комунікації зробили Г. Костюк, С. Максименко, В. Семиченко, Н. Чепелева та ін.

Питання історії релігійного сектантства розглянуті в дисертаційному дослідженні А. В. Крюкова, науковий аналіз окремих релігійних сект здійснений в роботах Л. Григор'євої, А. Жукова, Д. Курачева, В. Матвєєва, А. Саввіна, О. Якуб, проблема виявлення критеріїв деструктивних релігійних новоутворень в контексті парадигми національної безпеки відображена в дослідженні В. І. Ібрагімова.

Сутність та шляхи подолання релігійного фанатизму розглянута в дисертаційній роботі М. Кузнецової, проблема релігійного екстремізму відображена в роботі Т. Скворцової, теоретичні та організаційні аспекти підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики залучення молоді та підлітків в релігійні секти висвітлені в дисертаційному дослідженні Ж. Садівників.

В свою чергу психолого-соціологічний аспект даної проблематики висвітлювався в роботах К. Вердербера, Д. Джонсона. Проблема спілкування та комунікативної компетентності досліджується такими вітчизняними психологами: Г. Андрєєвою, О. Бодальовим, Є. Ільїним, О. Касаткіною, О. Леонтєєвим, Р. Немовим та ін. Появу бар'єрів та шляхи їх зниження досліджували К. Вердербер, Д. Джонсон.

Поява соціальної роботи як професійної діяльності в кінці ХІХ – початку ХХ ст. у США сприяло бурхливому розвитку наукових досліджень. Соціальна робота почала розглядатись не тільки, як діяльність, а й як наука, яка покликана вивчити соціальні проблеми суспільства, та шляхи їх оптимізації.

Теорія і практика соціальної роботи знайшла свій розвиток і в Україні. Дослідження соціального становища тих верств населення, що потребують соціальної підтримки та допомоги стала актуальною в наукових працях починаючи з ХХ століття.

Проблематику соціальної роботи з жертвами деструктивних релігійних культів почали розкривати уже сучасні дослідники. Зокрема, О. Лобазова підтверджує, що дана тема перебуває на «перетині» інтересів багатьох галузей соціального знання. У своїй науковій праці вона досліджує діяльність, що

здійснюється в рамках соціальної роботи, щодо подолання впливу деструктивних релігійних культів. Авторка ставить собі за мету сформулювати методологічні основи соціальної роботи з особами, які потрапили під вплив деструктивних релігійних культів, що дозволяють найбільш ефективно протидіяти формуванню культової залежності за допомогою конкретних технологій соціальної роботи [8].

Аналіз профілактики деструктивних релігійних впливу на adeptів дає М. Давидун виділяючи найбільш ефективні напрями соціально-педагогічної роботи, які направлені на осіб, що зазнали впливу та їх близьке оточення. Більш детально у своєму науковому дослідженні Н. Островська, О. Песоцька, В. Степаненко та інші розглянули особливості соціальної роботи з особами, що потрапили під асоціальний вплив релігійних культів. Окрім ознак культу та тих негативних наслідків, що завдають лідери на членів своєї груп, вчені розкривають методи соціальної роботи, що направлені боротьбу із залученням adeptів в асоціальні релігійні секти [9; 10].

Отже, хоча і спостерігаються значні успіхи у дослідженні питань соціальної роботи з жертвами релігійних сект, ця проблема залишається мало розкритою та має необхідність в розробці та здійсненні практичних заходів попередження негативного явища в українському суспільстві.

1.2. Інтерпретація основних понять роботи: «соціальна робота», «секта», «релігійна організація», «деструктивний культ», «комунікативні бар'єри», «рекрутація в секту»

Поняття «соціальна робота» стало активно застосовуватись в науковому колі наприкінці XIX ст. Стаючи об'єктом наукового дослідження, в соціальній роботі з'являються теорії та відбувається її встановлення, як напряду наукових досліджень.

Розглядати соціальну роботу слід в трьох основних значеннях, як навчальну дисципліну, як галузь наукових знань, як професійну діяльність.

Соціальна робота – це навчальна дисципліна, що готує професійних фахівців, які мають надавати соціальну допомогу та підтримку населенню. Соціальна робота – це галузь наукових знань, що передбачає сукупність принципів та закономірностей, теорії і концепції, моделі і методи соціальної роботи, має систему наукових понять і категорій. Соціальна робота – це професійна діяльність, з надання допомоги та підтримки людям, які опинились у складних життєвих обставинах [11, с. 5-6].

Соціальна робота належить до одного з численних видів діяльності. В. Доброштан соціальною роботою називає діяльність, яка покликана надавати допомогу людям, які її потребують, що не здатні самотійно вирішити свої життєві проблеми.

«Соціальна робота – це різновид людської діяльності, мета якої: оптимізувати здійснення суб'єктивної ролі людей у всіх сферах життя суспільства в процесі життєзабезпечення і діяльного існування особистості і соціальних груп і прошарків в суспільстві» [12, с.6].

Релігійні рухи, що утворились та існують в нашому суспільстві в релігійних, наукових та періодичних виданнях іменують по-різному: секти, релігійні організації, культу.

Поняття «секта» має два походження: від латинського *secare* – відсікати, та від латинського слова *seguī* – наслідувати. Перша більш підходить до історичних сект, друга – до новітніх релігійних рухів тоталітарного типу. Секта – це релігійна група, яка відокремилася від панівної церкви. Поняття «секта» рідко використовується в сучасній науковій літературі. Тут доцільніше вживати визначення «культ», адже, воно є ширшим поняттям, аніж секта [17].

Практика застосування терміна «деструктивний культ» спочатку не мала успіхів, він був малознайомий та не зрозумілий для багатьох громадян. Широкого поширення набуло використання терміну «тоталітарна секта», який викликав асоціацію з несвободою.

Термін «культ» походить від латинського слова «*cultus*» та означає догляд, поклоніння, шанування. П. Петрюк під культом розуміє сукупність релігійних

обрядів, яким приписуються магічні здатності викликати надприродні наслідки [18].

На сьогоднішній день не існує загальноприйнятого визначення поняття деструктивного релігійного культу. Так І. Левицька розкриває деструктивні релігійні культу, як руйнівні для психіки віруючих релігійні або містичні організації, що культурно, ментально не вкорінені в Україні, історично не успадковані нашим народом від попередніх поколінь, не притаманні його релігійній духовності [19].

В соціально-структурному контексті Л. Гридковець визначає, що «деструктивний культ – це авторитарна, зазвичай закрита, організація з чіткою ієрархією, діяльність якої спрямована на подавлення особистісної неповторності та індивідуальності своїх членів з чіткими руйнівними тенденціями щодо їхнього природного, духовного та психологічного розвитку» [20, с.245-256].

В наукових словниках та енциклопедіях можна знайти таке тлумачення деструктивного культу, як крайню форму тоталітарної секти, яка завдає шкоди своїм членам та може звинувачуватись в доведенні до самогубства і вбивстві особи.

Тому, спираючись на цілу низку наукових праць, можемо сказати, що деструктивний релігійний культ – це авторитарна, релігійно орієнтована організація, яка має руйнівний характер по відношенню до духовного, психічного і фізичного стану особистості, практикує приховане психологічне насильство та маніпуляції без згоди її членів з метою формування та підтримки у них стану залежності і покірності до лідерів.

Під терміном «маніпуляція» розуміється, як умисне і приховане спонукання іншої людини до переживання певних станів, прийняття рішень і виконання дій, необхідних для досягнення ініціатором його цілей. Маніпулятивний вплив в деструктивному культів виражається в цілеспрямованому встановленні окремою особою або групою осіб незаконного контролю над свідомістю, поведінкою і життям інших особистостей [19].

В останні часи до членів культу не використовують таких понять, як «послідовник», «прихильник» і тим більше «віруючий». Ці поняття замінюються англійським словом «adept», яке перекладається як знавець, прихильник, послідовник, особа залучена до культу [21].

Комунікативна складова являю собою одну з найважливіших складових спілкування. Вона являє собою передачу інформації від однієї системи, соціальної спільноти, індивіда до інших завдяки слову, спеціальним матеріальним носіям тощо. Саме завдяки комунікації, мовному спілкуванню, людина формує себе як особистість, опановує і перетворює соціальне та природне середовище, узгоджує вчинки і діяльність з іншими соціальними суб'єктами, формує оточення, проявляє себе іншим учасникам соціальної комунікації, утверджує власне «Я», доводить свою позицію, поведінку, впливає на інших людей, із якими спілкується. Така взаємодія може відбуватися представниками різних соціальних груп, у різних країнах, різними мовами [1, с. 34].

Комунікативна взаємодія являє собою процес комунікації, як мінімум двох осіб або спільнот, в якому здійснюється їх вплив один на одного, їх взаємна обумовленість, досягається пристосуванням дій одного до дій іншого, виробляється спільність у розумінні ситуації і певна ступінь солідарності або згоди між ними.

Комунікативна взаємодія класифікується за різними підставами: з точки зору особливостей психічного відображення; зосередження інтересів сторін; по числу, характеру і ступеня залученості суб'єктів в процес соціальної взаємодії; за організаційними формами, а також за формою репрезентації особистості, її свідомості, особистісної соціальної позиції.

Однією з форм соціальної взаємодії в суспільстві є спілкування і комунікація, які висловлюють спосіб згуртування індивідів, конституювання соціальних відносин.

Комунікації між людьми мають деякі особливості:

- наявність відносин двох індивідів, кожен з яких є активним учасником спілкування, яке передбачає налагодження спільної діяльності;
- взаємний вплив партнерів за допомогою системи символів. Обмін певною інформацією передбачає вплив на поведінку партнера;
- комунікативний вплив можливий лише за умови однакової системи кодифікації і декодифікації в учасників комунікації;
- можливість виникнення бар'єрів комунікації.

Спілкування – це складний процес, пов'язаний з дією різноманітних перешкод, таких як труднощі, деформації та бар'єри. Психологічні перешкоди, які з'являються на шляху отримання інформації, називаються комунікативними бар'єрами. Такі бар'єри між учасниками комунікативного процесу перешкоджають реалізації найважливіших завдань і зумовлюють відповідний спектр завдань – дослідження їх природи й особливостей [2, с. 148].

Комунікативні бар'єри розглядаються як явища деформації комунікаційного процесу, які призводять до неадекватних дій отримувача інформації.

М. Філоненко визначає наступні типи бар'єрів:

- бар'єр розуміння – викликаний перш за все психологічними чинниками, а також якістю передачі інформації – темп і швидкість мови, «чистота» мови і т.д.;
- бар'єр соціально-культурних розбіжностей – викликаний соціально-психологічними особливостями комунікаторів, відмінностями, пов'язаними з розбіжністю соціальних статусів, приналежністю до різних культур і верств населення тощо;
- бар'єр відносин – виникає внаслідок недовірливого, ворожого відношення до комунікатора, внаслідок чого інформація не сприймається або може сприйматися негативно.

В своїх дослідженнях Б. Поршнев виділяє 3 форми комунікативних бар'єрів, які відрізняються за ступенем прозорості [3, с. 228]:

– уникання – при негативному відношенні до партнера людина намагається уникнути можливих контактів, або при неможливості уникнути фізично, намагається мінімалізувати контакт або поверхово сприйняти інформацію.

Цей «захист» добре помітний – людина неуважна, не слухає, не дивиться на співрозмовника, намагається знайти привід відволіктись, знаходить будь-яку причину для припинення розмови. Уникнення також розуміється не лише в уникненні людей, а й у відхиленні від певних ситуацій;

– авторитет – підвищена довіра до тих, хто викликає суб'єктивну довіру та зниження цінності інформації від неавторитетних джерел. Авторитетність джерела інформації залежить від його надійності, компетентності, привабливості, щирості, повноважень і соціального престижу. Чим більша довіра у людини до співрозмовника, тим вище оцінюється його надійність. Підґрунтя для визнання авторитету індивідуальні, визначаються власними переконаннями, поглядами, цінностями та іншими суб'єктивними факторами;

– нерозуміння – включає в себе 4 рівні: фонетичний, семантичний, стилістичний та логічний.

Л. Орбан-Лембрик в своїх працях досліджує змістовні та формальні характеристики повідомлення, та виникнення на їх основі бар'єрів. Вона визначає такі типи бар'єрів:

– фонетичний – полягає в особливостях мови того, хто говорить, наприклад учаники комунікації розмовляють на різних мовах, діалектах, мають дефекти мови або дикції, невиразну мову;

– семантичний – полягає в не збіганні в системах значень партнерів; обмеженому тезаурусі; здатність оперувати мовою як засобом мислення;

– стилістичний – невідповідність мови комунікатора і ситуації, або стилю мови і актуального психологічного стану партнера;

– логічний – неадекватне сприйняття інформації внаслідок особливостей мислення;

– смисловий – непорозуміння між людьми внаслідок того, що одне повідомлення має для кожного різний зміст внаслідок суб'єктивного сприйняття.

Причиною комунікативних бар'єрів у спілкуванні також можуть бути: компетентність, вибіркоче слухання, оціночні судження, достовірність джерела, фільтрування [4, с. 242].

Компетентність виявляється в тому, що партнери зі спілкування інтерпретують одне і те ж повідомлення по-різному – залежно від рівня своєї компетенції та попереднього досвіду, що призводить до небажаних варіацій у процесах кодування і декодування інформації. За вибіркового слухання людина має тенденцію до блокування нової інформації, якщо вона суперечить знанням, досвіду, уявленням, які вже сформувалися, або ігнорується, або перекручується так, щоб вона відповідала власним інтелектуальним, соціальним, професійним тощо надбанням. Тобто людина чує тільки те, що хоче почути, не бажає, щоби її «Я» було порушено.

Оцінні судження. В будь-якій ситуації спілкування співрозмовник висловлює оціночні судження, судження про загальну цінність, змістовність, актуальність повідомлення. Ці оцінні судження ґрунтуються на оцінці комунікатора реципієнтом (або навпаки) на основі попереднього досвіду міжособистісного спілкування, а також значенням очікуваного повідомлення.

Достовірність джерела означає довіру словам і діям партнерів зі спілкування. Рівень достовірності, що оцінюється партнерами, безпосередньо пов'язаний з тим, як вони реагують на слова, ставлення, дії один одного. Тут оцінка однією людиною іншої впливає на ставлення до її повідомлення. Значною мірою це визначається попереднім досвідом їхнього спілкування.

Бар'єр фільтрації розуміється як свідоме або несвідоме перекручення комунікативного повідомлення передавальною організацією.

Виокремлюють інформаційні бар'єри, які полягають у: механічному розриві інформації, як наслідок – її перекручення; втраті логічності викладу;

неповній характеристиці явища, процесу; незрозумілості інформації, внаслідок чого думка, що передається, не має логічного завершення, неповній інформації.

Г. Андреева виділяє бар'єри соціального і психологічного характеру. Ці бар'єри не пов'язані з уразливістю будь-якого каналу комунікації, а носять суто психологічний і соціальний характер. Такі бар'єри виникають внаслідок того, що відсутнє розуміння ситуації, яке зумовлене не мовою, на якій розмовляють учасники комунікативного процесу, а більш глибокими відмінностями, які існують між партнерами.

До них можна віднести соціальні, політичні, релігійні, професійні відмінності, які призводять не лише до різного розуміння понять, які вживаються в процесі соціальної комунікації, а й різний світогляд, розуміння тощо [5, с. 67].

Такі бар'єри породжуються об'єктивними соціальними причинами, внаслідок приналежності партнерів до різних соціальних груп. При їх прояві особливо детально виступає включенність комунікації в більш широку систему суспільних відносин. В даному випадку комунікація демонструє характеристику того, що вона є лише одією зі сторін сліпкування. Звичайно, процес комунікації може здійснюватися і при наявності цих бар'єрів. Однак, весь комунікативний акт значно затрудняється при наявності цих комунікативних бар'єрів.

Також бар'єри соціальної комунікації можуть мати і більш психологічний характер. Вони виникають внаслідок певних психологічних особливостей комунікаторів або ж у зв'язку зі сформованими психологічними відносинами, наприклад недовіри один до одного тощо.

У сучасному світі все ширше поширюються різні форми нетрадиційної релігійності, включаючи секти та деструктивні культу. Основним механізмом залучення та утримання в культовій групі є деструктивний «контроль свідомості», який спрямований на зміну системи ціннісних орієнтацій adeptів.

Коллективне навіювання як соціально-психологічний феномен вже досить давно вивчається з самих різних сторін: медичних, психологічних, соціальних, культурних, але до сих пір він так і не пізнаний остаточно. Причина в тому, що дослідження сект дуже ускладнене, оскільки по-перше, їх творці жорстко присікають такі спроби, по-друге, психологічні механізми зараження і навіювання роблять включене спостереження важко здійсненним.

Крім того, як відзначають дослідники, «сучасний маніпулятор не стоїть на місці, він розвивається і постійно удосконалюється у виборі засобів маніпулювання».

Проте, загальна схема залучення і утримання послідовників досить прозора для сучасної науки. У значній частині як зарубіжних, так і вітчизняних досліджень форм маніпулювання в організаціях з ознаками деструктивних культів спостерігається досить високий ступінь узгодженості ознак і критеріїв, що характеризують даний феномен. Вплив, який здійснюється за допомогою механізмів маніпуляції та контролю свідомості, є систематичним, чітко організованим, безперервним і латентним процесом; маніпуляція і контроль свідомості не дозволяють завербованим людям реально оцінювати те, що відбувається з ними в секті і виключають можливість вільного вибору, залишатися в групі або покинути її.

Для залучення і утримання послідовників, насильницького управління їх психікою і поведінкою секти активно використовують наукові розробки в області психології і хімії: методи психофізіологічного впливу, психотропні засоби, психоактивні речовини і токсиканти. Іноді контроль над психологічним станом adeptів супроводжується жорстким вегетаріанством (веганство), що дозволяє тримати погано підготовлений до цієї системи організм в прикордонному стані [6, с. 67].

Лідерами сект, за твердженням О. Дворкіна, часто стають люди, які добре знають механізми людської психіки. Більшість людей не володіють достатніми навичками виявлення прихованих механізмів контролю та вмінням з ними справлятися; незрілому важко захищати відчуття чогось неправильного проти

професіонала, який максимально користується недосконалістю розуміння перетвореним виконаних з ним «трюків» [7, с. 142].

Система показників можливих деструктивних наслідків психологічного впливу в колективному «богослужінні» включає в себе зовнішні засоби впливу на аналізатори, спрямовані на формування гіпнозоподобних змінених станів свідомості (використання чіткої ритмічної музики, спільні ритмічні рухи, спільне спів залу і хору); часті колективні «богослужіння» (понад десять разів в тиждень), в процесі яких використовуються засоби зовнішнього психологічного впливу.

Використовується ряд психотехнік, таких як спільне монотонне скандування, багатогодинне повторення мантр, гудіння, гучней хорівий спів з особливими ритмами, «заражаючі церемонії», що провокують новачка до експресивного вираження емоцій (вигуки, вигуки, плач, сміх, ритмічні рухи, оплески).

Загальна тривалість молінь для новачка може досягати 60-65 годин на тиждень. При виконанні багатогодинних і досить одноманітних культових ритуалів формується стійке гальмування емоцій і притуплення бажань, характерних для звичайного життя.

Процедури введення вербуємих в «сутінковий стан свідомості», при якому у людини частково відключається критичне сприйняття інформації, включають:

- використання медитативної музики з багаторазово повторюваною, монотонно заколисливою мелодією;
- застосування слабких наркотиків або галюциногенів;
- позбавлення нормального сну;
- витрати енергії, які перевищують енергетичну цінність харчування (суворе веганство, іноді також пропонується утримання від цукру і солі);
- створення хронічної втоми від непосильної роботи;
- посилення нав'язливого страху з приводу близького «кінця світу».

Культова ідеологічна обробка відрізняється завдяки замиканню – тому, що особлива культова система поглядів заважає інтеграції і прагне знищити (представити в якості непереконливої) будь-яку конкуруючу або неприхильну сферу мислення. Секта системно веде людину до відмови від тих контактів і відносин, які можуть перешкодити його всепоглинаючій роботі на інтереси лідерів культу.

Психолог М. Кунанбаєва і її співавтор М. Ідришева виділяють наступні способи залучення в секту:

- прийоми нейролігвістического програмування;
- методи сугестивної психології;
- методи тілесно-орієнтованої терапії;
- групові тренінгові технології;
- «бомбардування любов'ю» (цілеспрямоване прийняття новачка, виражене в безумовному схваленні та підтримку всіх його дій, через поплескування, погладження, посмішки, створення ілюзії, що саме тут людину чекають);
- прихований психологічний тиск через посилення почуття провини і сорому;
- прийоми введення в стан трансу за допомогою впливу музики, співів, групових ритуалів і обрядів ініціації;
- застосування психотропних речовин (частування та напої, що викликають розслаблення і сплутаність свідомості, алкоголь, галюциногени і ін.);
- вплив на колективне несвідоме через архетипи («батька, старця, мудреця, наставника, вчителя і т. д.», «архетип матері, Батьківщини і т. д.», архетипи генеалогічного древа, родоводу, родових коренів і т. д.);
- поділ світу на «своїх» і «чужих», «благовірних» і «відступників», на «людей добра» і «людей зла»;
- пошук ворога проти якого слід боротися (наприклад під прапором «демократії чи свободи»).

Всі методи та форми, які сприяють залученню людини в секту, можна назвати терміном рекрутації в секту.

Результатом є стійка зміна свідомості людини з руйнівними наслідками для її особистості і психіки в цілому – втрата адекватного сприйняття і оцінки навколишнього середовища і самоконтролю поведінки.

1.3. Принципи та методи дослідження соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру

Дослідження в соціальній роботі – це напрацювання та систематизація знань про зміст, напрямки і методи соціальної роботи, про застосування конкретних технологій для надання допомоги вразливим верствам населення. Розкриваючи об'єкт соціальної роботи, слід зазначити, що це вся система взаємозв'язків людини з навколишнім світом. В цьому полягає складність та специфічність наукового дослідження в соціальній сфері [22].

Метод визначається в науковій літературі як систематизований засіб досягнення теоретичного і практичного результату, вирішення проблеми або отримання нової інформації.

В соціальній роботі використовуються, по-перше, загальнонаукові методи (такі як аналіз, синтез, описовий метод; метод узагальнення матеріалу; метод спостереження; діалектичний метод), по-друге, методи емпіричного дослідження. Методи емпіричного дослідження розділяються на методи збору інформації (метод аналізу документів, метод опитування, метод фокус-груп, метод інтерв'ю) і методи аналізу матеріалу.

При дослідженні з теми даної кваліфікаційної роботи були використані різноманітні методи. Серед методів наукового пошуку можна виділити методи аналізу і синтезу; описовий метод; метод узагальнення матеріалу тощо.

Методологічну основу дослідження в даній роботі складає діалектичний метод вивчення природи релігійних сект тоталітарного характеру. Метод аналізу та синтезу використовуюся під час вивчення наукової літератури і статей періодики.

Описовий метод використовується при дослідженні стану вивченості даної проблеми, а саме при опрацюванні дослідницьких робіт зарубіжних та вітчизняних вчених стосовно соціальної роботи, визначення понять сектантства, визначення факторів рекрутації в секту.

Метод узагальнення матеріалу використовується при розробці рекомендацій.

Також в роботі був використаний метод аналізу документів. Зазначений метод дозволяє отримувати дані про події, що відбулися, спостереження за якими вже неможливо. Вивчення документів нерідко дозволяє виявити тенденції і динаміку їх змін та розвитку. Документом в соціальній роботі називають створений людиною предмет, призначений для фіксації, передачі і зберігання інформації.

Поряд із цим для організації емпіричного дослідження був використаний метод інтерв'ю. Переваги даного методу в дослідженні даної проблематики полягає в тому, що він дає можливість підвищення надійності отриманих даних, допомагає глибинно вивчити питання з колом компетентних осіб.

Суттєвою перевагою даного методу є його гнучкість і адаптованість. Даний метод доречно використовувати, якщо тема інтерв'ю потребує обговорення суто особистих питань, обговорюються теми, які зачіпають суспільні норми та коли респондентів важко зібрати в одному місці в один час.

Проаналізувавши методологічні аспекти дослідження, слід зазначити, що історія вивчення об'єкта почала свій розвиток з розкриття проблематики визначення змісту та діяльності релігійних культів та сект починаючи з першої половини ХХ століття в країнах східної Європи та Америки. У вітчизняній науці проблеми соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру, щодо профілактики впливу деструктивних релігійних культів почалась в кінці ХХ століття, та залишається мало розритою та потребує глибинного аналізу та практичного застосування.

Термінологічно-категоріальний апарат теми представлений такими поняттями: соціальна робота, як практична діяльність, галузь науки та навчальна дисципліна; профілактика, як напрям соціальної роботи, щодо попередження та запобігання негативних явищ у суспільстві; деструктивний

релігійний культ, організація метою якої є свідомий вплив на осіб, для зміни їх стану та поведінки.

Дослідження було проведене на основі таких принципів: об'єктивності, провідної ролі практики, принципу розвитку та історизму, системності, термінологічний принцип. Методами дослідження об'єкта на теоретичному рівні стали: аналіз, синтез, індукція та дедукція; на емпіричному: спостереження, порівняння, проектування, метод аналізу документів, метод інтерв'ю.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЖЕРТВАМИ РЕЛІГІЙНИХ СЕКТ ТОТАЛІТАРНОГО ХАРАКТЕРУ

2.1. Сутність та типологія сект

Майже з самого початку утворення християнства виникли різноманітні специфічні форми його вираження. Переважала община, яка живе в мирі з суспільством, і не висуває особливих вимог до своїх членів. В той же час існували також і радикальні групи, які як правило незначні за кількістю, та які протиставляють себе суспільству, для них вінець мученика був зразком істинної віри. Оскільки переважав перший тип общини, то другий сприймався як меншина, і позначався такими поняттями, як єретики, сектанти, схизматики. Проте в той час в ці слова не вкладався негативний сенс. Цей сенс ці слова набули пізніше, перетворившись в зброю внутрирелігійної полеміки.

Науковці наводять різні класифікації релігійних рухів. Найбільш широко використовується в соціології релігії типологія «секта-церква».

Теорія «церква-секта» розвивається в соціології релігії вже більше 100 років. Ця теорія зобов'язана своїм виникненням німецькому соціологу М. Веберу, який розглядав церкву і секту як два ідеальних типи. Згідно з вченням, запропонованим ним в 1906 р, секта «є волонтаристським об'єднанням лише гідних в релігійно-етичному відношенні людей, які добровільно вступили до цього об'єднання, за умови настільки ж добровільно даного їм дозволу» [13, с. 293]. Тобто ключовими критеріями, що відрізняє секту від церкви, є добровільність членства і обраність.

М. Вебер розробив наступне розуміння церкви і секти, зіставляючи їх за трьома ознаками (вірніше – за трьома групами ознак):

- ставлення до світу;
- критерії членства;

– організаційна структура.

1) Релігійну групу можна назвати «церквою» або «сектою» в першу чергу в залежності від того, яке ставлення до світу та яке місце в ньому вона для себе визначає. Якщо група не намагається протиставити себе світу, якщо вона сприймає для себе його культуру і погоджується з його порядком, прагнучи до того, щоб стати універсальною організацією, яка буде мати змогу вписатися в цей світ, то це є церква. Секта ж, навпаки, тяжіє до неприйняття, осуду світу, мирських порядків. М. Вебер формулює цей аспект узагальнено – на відміну від церкви, секта не прагне до універсальності, вона прагне бути колом «обраних». Секти – це ексклюзивні групи, а церкви в свою чергу – інклюзивні.

2) Відповідно, церкви не пред'являють серйозних вимог до своїх членів. Вони мають такі критерії членства, що майже кожен може стати її членом. Хрещення в дитячому віці являється логічним наслідком такого принципу. Церква направлена на всіх суспільства, готова «духовно опікуватися»; вона має помірні вимоги для участі в специфічних церковних діях (Богослужіння); вимоги дисципліни на конформності досить необтяжливі.

Членство ж в секті передбачає добровільне, свідомо прийняте рішення. І як наслідок – хрещення дорослих. Членами секти стають по власній волі, а не по народженню; також в секту приймаються за певними досить жорсткими критеріями [14, с. 63].

Порушення моральних принципів групи або відступ від вчення карається виключенням. Вважається, що спасіння досягається лише самовдосконаленням, моральною чистотою, і оскільки це вимагає подолання мирських спокус, для секти характерний аскетизм, самообмеження, суворість звичаїв і традицій. За цими характеристиками секта відрізняється від церкви, в якій зазвичай підкреслюється, що порятунок дається як божа милість, а не як індивідуальна заслуга.

3) Церква має досить бюрократичну структуру. До керівництва в церкві допускається спеціально підготовлене професійне духовенство. В секті ця проблема розглядається з дещо іншої сторони. Оскільки до кожного члена

секти пред'являються досить високі релігійні та моральні вимоги та існують тісні відносини між близькими по духу людьми. Тому теоретично всі члени секти наділені такими якостями, які відповідають всім необхідним умовам для того, щоб займати ті чи інші посади. Але на практиці, як правило, часто зустрічається відхилення. Ще однією характерною різницею між церквою та сектою є тип керівництва – як правило, церкві притаманний адміністративний тип, а секті – харизматичний.

Німецького теолога та філософа Е. Трельча по праву вважають співавтором Веберівської теорії «церква-секта»: саме завдяки Трельчу ідея Вебера розглядати церкву і секту як ідеальні типи набула надзвичайно широку популярність. Проте заслуга Е. Трельча не розглядається лише як популяризація Веберівської теорії [15, с. 542].

Одна з його найвідоміший робіт «Соціальні вчення християнських церков», яка вийшла в 1912 році. В цій праці Е. Трельч встановив кореляцію типів релігійних об'єднань з різноманітним соціальним навчанням та розробив власну типологію, яка включала в себе 3 складові:

- церква – як масовий інститут, який прагне до абсолютності, вимагає підпорядкування і заснований на безособових відносинах;
- секту – добровільне об'єднання обраних, засноване на безпосередньо особистих відносинах;
- містицизм – як тип духовного індивідуалізму.

Церкву і секту Е. Трельч ідентифікував як дихотомічні форми релігійної організації, тоді як містицизм – як неасоціативний індивідуалізм, який, хоча і не веде до утворення релігійної організації в прямому сенсі, може послужити причиною для малих, неформальних та перехідних груп. Трельч розглядав церкву і секту дещо в іншому ключі, представивши церкву і секту як різні соціологічні типи християнської ідеї. Звідси множинність висунутих їм критеріїв відмінності цих типів [16, с. 24].

Теолог Р. Нібур у роботі «Соціальні витоки деномінаціоналізму» (1929) звернув увагу на те, що чисто сектантський тип організації виявляється дійсним

тільки для одного покоління. Після смерті своїх засновників секти втрачають типові риси. Ізоляціонізм і елітарність поступаються місцем готовності прийняти в свої ряди всіх, хто розділяє віровчення. Також втрачає своє значення принцип добровільності вступу в секту, оскільки секти, які існують уже не один десяток років, поповнюються переважно дітьми одновірців, які спочатку виховуються в сектантських традиціях. Управління в секті згодом також уподібнюється церковному: лідерів з мирян замінюють священнослужителі.

Крім того, відбувається догматизація віровчення. Заперечення або байдужість до світу поступається місцем «прийняттю» або активній підтримці існуючих соціальних порядків. Однак такі релігійні об'єднання не можуть претендувати на універсальність, подібно церкви. Цей тип релігійних об'єднань Р. Нібур позначив як деномінації.

Секта-деномінація-церква, згідно Р. Нібуру, є закономірними етапами в процесі розвитку релігійного об'єднання. Рушійною силою цього процесу, на його думку, є пристосування християнства «до кастової системи світу», «занадто поспішний і далеко заходячий компроміс між християнством і світом».

Наступним напрямком розвитку теорії «церква-секта» стало розширення спочатку дихотомічної типології. Найбільш значущим «проривом» в цьому напрямку було введення Г. Беккера нового соціологічного типу «культ». Г. Беккер визначив культ як «аморфний, безструктурної, неконденсоване тип соціальної структури». Мета культу – не підтримка соціальної структури, але чисто особистий екстатичний досвід, порятунком, комфорт і здоров'я. Ця мета, однак, не об'єднує культ – його прихильники просто вибирають, вірити їм в дане вчення і слідувати чи даними практикам. Схильність до культу мали містики, але найбільш яскравими прикладами є спіритуалізм, теософія, Нове Мислення, саєнтологія і різні псевдоіндуїстські асоціації зі сваами і йогами [17, с. 169].

Особливе місце в розвитку теорії «церква-секта» часто відводять Дж. Йінгеру. Він розробив т.зв. мультипарадигмальну типологію, засновану на перетині трьох критеріїв:

- ступінь включеності членів суспільства;
- ступінь прийняття або відхилення секулярних цінностей і структури суспільства;
- ступінь інтеграції об'єднання в єдину структуру, професіоналізації штату і бюрократизації.

Таким чином, Дж. Йінгер виділив 6 типів, це:

- універсальна церква (охоплює більшість членів суспільства, сприяє їх інтеграції і задовольняє багато особисті запити на всіх соціальних рівнях);
- еклесія (охоплює все суспільство, повністю пристосувалася до запитів владних структур, але застигла в розвитку, часто не задовольняє запити нижчих класів);
- деномінація (має ознаки церкви і секти); укорінена секта (невелика релігійна група, що не йде на компроміс ні з державою, ні з генетично пов'язаною з нею церквою);
- секта (невеликі релігійні групи, діяльність яких проявляється в трьох можливих типах реакції на ситуацію, що склалася: поступове прийняття цієї ситуації, агресивний спротив, ескапістські позиція або «песимістичний погляд «в себе»);
- культ (невелика релігійна група з нерозвиненою структурою і харизматичним лідером).

Особливо цікавий введений Дж. Йінгером тип «вкоріненої секти», тому що раніше секта розглядалася як перехідний, нестійкий, короткоживучий тип релігійного об'єднання. На відміну від деномінації, яка приділяє увагу персональним потребам без серйозного виклику встановленій соціальній структурі, у вкоріненій секті зберігається опозиція до основних стереотипів суспільства. Яскравим прикладом вкоріненою секти в є наприклад Свідки Єгови.

Розвиток уявлень про трансформацію типів релігійних об'єднань і їх динаміку пов'язано в основному з критикою трьох пунктів в концепції Р. Нібура.

По-перше, Р. Нібур розглядав перетворення секти в деномінацію як закономірне явище. Але критики заперечували – що в більшості ситуацій секти не стають деномінаціями: вони залишаються сектами або розпадаються, а деякі секти можуть тривалий час перебувати майже в незмінній формі.

По-друге, критиці піддалися припущення Р. Нібура про причини трансформації секти до церкви. Перше полягає в тому, з часом класовий склад секти поповнюється членами, які займають більш високе соціально-економічне становище. Згідно з другим припущенням, зміна в класовому складі призводить до примиренню релігійного руху з його оточенням. Таке примирення відбувається, коли контролювання сектантського руху переходить від нижчого класу, релігійних потреб яких найкраще підходить відкидання світу, в руки середнього і вищого класів, які мають значну опору в зовнішньому світі [18, с. 99].

По-третє, подальші дослідники заперечували проти однозначно лінійного розуміння процесу розвитку релігійних об'єднань від секти до церкви. Про причини трансформації секти було висловлено кілька припущень. Р. Старк і У. Бейнбрідж відзначають, що механізм трансформації секти до церкви має змішаний характер. Переважна більшість сектантських рухів, особливо нехристиянські секти, не мають певної теології. Ще вони виявляють тенденцію підвищення своєї мобільності за рахунок зниження своєї опозиційності. Інше пояснення трансформації типів релігійних об'єднань полягає в тому, що ця зміна відбувається завдяки «моральному відродженню». Відповідно до цієї концепції, людина, яка втратила зв'язок з моральними порядками, знову знаходить їх завдяки приєднанню до надзвичайно інтегрованої моральній спільноті – секті. Дослідження Р. Старка і У. Бейнбрідж показали, що приналежність до релігійної організації, дійсно, сприяє пристосованості до бажань інших і збільшення стабільності в стереотипах особистого життя. Однак

ці дослідники відзначають, що концепція морального відродження не достатня для пояснення первинної зміни в класовому складі сект.

Багато досліджень, в т.ч. дослідження Р. Старка і У. Бейнбрідж, показали, що така зміна в класовому складі секти відбувалося не стільки за рахунок нових членів, скільки за рахунок її соціалізованих членів. Такі члени, займають відносно високе соціально-економічне становище, стають в центрі соціальних зв'язків секти, і вони можуть впливати на політику групи і прийняті нею рішення. Згодом вони виявляються здатними адаптувати секту до власних потреб і бажань і впливати на її примирення зі світом. Таким чином, емпіричні соціологічні дослідження внесли суттєві поправки в пояснення механізму трансформації секти [19, с. 89].

Американський соціолог Ч. Глок критикує концепцію Р. Нібура за нездатність охопити все різноманіття варіантів процесів виникнення нових форм релігійності і їх подальших змін. У роботі «Про походження і еволюцію релігійних груп» він зазначає, що деякі з релігійних об'єднань вже в початковій своїй формі були церквами, як, наприклад, реформістський іудаїзм в Європі і консервативний іудаїзм в США.

Також більшість протестантських груп були з самого початку більше схожі на церкви, ніж на секти. Крім того, на протипагу твердженням старої теорії «церква-секта», нові релігійні групи не обов'язково складаються з осіб, що належать до «нижчого класу». Такі релігійні об'єднання, як «Американський етичний союз», «Християнська наука» і ряд інших, складаються з самого початку з представників «середнього класу». Також теорія Р. Нібура не пояснює релігійних рухів, що не виявляють ознак еволюції в напрямку до церковної форми.

Секту можна визначити як авторитарну ієрархічну організацію, якій властиві такі ознаки:

– сповідування своєї «богообраності» і «унікальності» в протистоянні традиційних релігій;

- створення власної інтерпретації сенсу Біблії поза тлумачень історично сформованих богословських шкіл;
- активне застосування методів маніпуляції свідомістю своїх членів з метою переорієнтації наявних у них основних життєвих цінностей на вузькогрупові цінності, які сповідуються цією організацією;
- створення психологічної залежності людини від організації і її лідерів;
- приховування інформації про свої віровчення і практики, що пояснюється їх внутрішньої «сакральністю» [20, с. 144].

Критерії, на підставі яких організацію можна класифікувати як сектантську:

- дестабілізація свідомості;
- нав'язування розриву з колишнім оточенням;
- надмірні фінансові домагання;
- замах на фізичне здоров'я;
- вербовка дітей;
- порушення громадського порядку;
- залучення до суду або слідства у серйозним обвинуваченням;
- порушення норм економічної діяльності (приховування коштів);
- спроби проникнення у владні структури;
- антигромадські висловлювання.

Секта, на думку Є. Волкова, є авторитарна ієрархічна деструктивна організація (релігійна, політична, освітня, комерційна), або рух, що практикує вербування і контроль свідомості для збереження своїх adeptів, які покірні доктрині і лідеру, який цілеспрямовано їх обманює і прив'язує до себе, користуючись їхньою необізнаністю і недосвідченістю і культивуючи у них стан невігластва і неприродної залежності» [21, с. 89].

На думку В. Асланян, деструктивні наслідки психологічного впливу служителів релігійних культів проявляються в зниженні вираженості відбитої суб'єктності adeptів після їх залучення до діяльності релігійної організації у формі уніфікації проявів їх особистості [22, с. 24].

Питання класифікації сект залишається не розкритим. З огляду на те, що сама релігійна система характеризується складністю, багатоманітністю і динамічністю, зрозуміло, привести існуючі релігійні організації до єдиної класифікації практично неможливо. Тим більше, зазначені організації одночасно можуть бути віднесені до декількох різних груп у межах однієї класифікації.

У своїх дослідженнях В. Єленський приводить генетичний підхід, де він виділяє 7 категорій:

- неоорієнталістські;
- синтетичні;
- неоязичницькі та примітивістські;
- «сцієнтистські»;
- теософські та езотеричні;
- психотерапевтичні та психоспірітуальні;
- нехристиянські [23, с. 196].

О. Хвиля-Олінтер запропонував поділ сект на 4 групи, а також назвав організації, які входять до цих груп:

- східної орієнтації (кришнаїти, «Академія йоги», «Трансцедентальна медитація» тощо);
- західної орієнтації (псевдохристиянські) («Свідки Ієгови», муніти, Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (мормони), «Біле братство», «Церква одкровення», Християнські церкви харизматичного напрямку, Богородична церква та ін.);
- еkleктичної орієнтації («New Age», теософські та антропософські групи тощо);
- сатаністські (Церква сатани, сатанинські та демонічні групи, «Срібна зірка», «Церква саєнтології» та ін.)

Існує також класифікація сект за типами релігійного керівництва. Тут можна виділити наступні напрями:

– теократичні секти – притаманний крайній фанатизм, жорстокість, конспіративна діяльність, жорстка дисципліна та повна ієрархічність. Найбільш поширеними сектами цієї групи є секти апокаліпсистів та Свідків Ієгових;

– авторитарні секти, керівництво яких спирається на багаторічні традиції та звичаї, які пов'язані з походженням, родоводом (духобори, старообрядці). Керівниками таких сект є різного роду старці та вожді, що отримали ці посади за своїми традиціями;

– ієрархічні секти (церковні) – члени цих сект підкорюються керівникам не за їх особисті досягнення, а внаслідок переконань, що ті зайняли своє місце на основі статуту секти (євангелісти, адвентисти);

– харизматичні секти – їх виникнення та діяльність пов'язані з іменем тих або інших пророків, члени цих сект тримаються на постійному підкоренні, доводять себе до релігійного екстазу, на основі якого виникає віра в реальне, відчутне для них спілкування з Духом Святим (хлисти, скопці, п'ятидесятники).

Науковці пропонують різноманітні класифікації. Численність класифікацій зазначеного об'єкта досліджень пов'язана з динамічністю виникнення, трансформацією та пристосуванням до сучасних потреб суспільства таких організацій.

Вплив сект на психічні процеси діяльності людини є вкрай негативним. Втягнення особи в стан психологічної залежності від лідера секти, слово якого сприймається як «благословення» і керівництво до дії, а порушення волі лідера секти викликає в свідомості потерпілого болісні страждання – безпосередньо впливає на здатність людини нормально адаптуватися до життєдіяльності в суспільстві і навіть впливає на безпосередні базисні функції організму, наприклад, такі як репродуктивна здатність [24, с. 151].

Що стосується розладів невротичного рівня – неврозів, депресивних станів – то вони є лише зовнішніми діагностованими проявами більш глибоких процесів психічної діяльності людини, які формуються безпосередньо в результаті дії емоційно-мотиваційної частини свідомості. Інакше кажучи, болючий вихід із секти потерпілого, який довгий час жив згідно

культового вчення і вибудовував своє життя на основі принципів секти, – безсумнівно є психотравмуючою ситуацією, яка може спричинити серйозні негативні наслідки для здоров'я людини.

Десоціалізацію, нездатність відновити життєдіяльність в повному обсязі, розчарування в минулому, пригноблені психічні стани – в залежності від особистісних особливостей потерпілого можуть бути серйозними факторами, що спричиняють значну шкоду здоров'ю людини. Така шкода може проявитися і через кілька років (2-3 роки), після того як людина вже покинула секту (вторинна моральна шкода).

Найважливішим показником психічної дезадаптації при непсихотичних розладах є брак «ступенів свободи» адекватного і цілеспрямованого реагування людини в психотравмуючі ситуації. Можна припустити, що це відбувається внаслідок прориву суворо індивідуального для кожної людини так званого адаптаційного бар'єру. Цей бар'єр ніби вбирає в себе всі особливості психічного складу і можливості реагування людини. Бар'єр базується на двох засадах – біологічній та соціально-психологічній, але по суті є єдиним функціонально-динамічним виразом [25, с. 179].

Таким чином, психотравмуючий вплив, яким, без сумніву, є перебування в секті, викликає в особі різні процеси в нервовій системі, які, на перший погляд, можуть ніяк зовні не виражають, або можуть «списуватися» на втому і депресії. Однак, безсумнівно, перебування особи в секті впливає на стан її здоров'я, а в разі, якщо такий вплив несе для потерпілого емоційно значимий характер (як негативного, так і позитивного забарвлення) – може проявитися в невротичний розлад з формуванням патогенних змін в організмі на різних рівнях, що дозволяє однозначно кваліфікувати невротичні розлади як шкода здоров'ю.

2.2. Етапи рекрутації в секту

Культурна залежність являє собою надзвичайно складний феномен, при вивченні якого одним з найважливіших питань є виявлення причин вступу людини в секту. Очевидним є той факт, що перетворення людини в адепта пов'язано не з одним, а з цілим спектром детермінант зовнішнього і внутрішнього характеру. Зовнішні детермінанти завжди пов'язані зі ступенем віктимогенності соціального середовища, в якому живе людина. Під віктимогенністю розуміється наявність в тих чи інших об'єктивних обставин соціалізації характеристик, рис і небезпек, вплив яких може зробити людину жертвою цих обставин [26, с. 151].

Так, наприклад, поява нових релігійних рухів або сект в конкретному місті чи мікрорайоні підсилює можливість особистих і опосередкованих контактів людини з культовими вербувальниками. Таким чином, проживання в даному соціальному середовищі стає потенційно небезпечним. Внутрішні ж детермінанти догляду людини в секту пов'язані зі ступенем його віктимності, тобто особистої схильності до становлення жертвою даних несприятливих обставин [27, с. 362].

До цього дня спірним є питання про те, які ж детермінанти в кінцевому підсумку зумовлюють залучення людини в секти – внутрішні або зовнішні? Кожні типи детермінант – внутрішні і зовнішні – вимагають ретельного осмислення. До внутрішніх передумов розвитку культурної залежності відносяться фактори, особливістю яких є їх неоднозначність, малодоступність для зовнішнього спостереження і часто неочевидність навіть для самого адепта.

Ф. Макховек, М. Сінгер і С. Єш вважають, що вразливість деяких людей до культових маніпуляцій обумовлена: високим рівнем існуючого в даний момент страждання, культурним розчаруванням у нереалізованого шукача, відсутністю справжньої системи релігійних вірувань і цінностей, схильність особистості до залежності, про що свідчить недолік внутрішнього керівництва, нестача адекватного самоконтролю (наприклад, сором'язливість), низька терпимість по відношенню до двозначності, неоднозначності і сприйнятливості до трансових станів [28, с. 201].

Р. Енрот вважає, що головними факторами схильності людей до відходу в культу є, по-перше, дисфункціональні сімейні відносини, брак спілкування між батьками і дітьми, в результаті чого молоді люди відчувають емоційний дефіцит і ловлення по любові. По-друге, причиною привабливості сект є сильна спрага духовної істини серед молодих людей, яку охоче пропонують культу.

Згідно А.В. Котлярову, секти в першу чергу, привертають особистостей, що прагнуть до влади, авторитету, до утвердження себе за рахунок інших. Саме цей тип характеру, на його думку, менш схильний до катастрофічних наслідків перебування в секті. Владолюбство і марнославство дозволяє таким людям займати місце в ієрархії, яке задовольняє їх амбіції. У разі, коли подальша самоактуалізація в секті неможлива, вони самі прагнуть покинути її, іноді в статусі «неправильних», «знедолених» [29, с. 213].

Вплив деструктивних організацій на людину ґрунтується не тільки на маніпулятивних стратегіях, а й на несформованості якостей особистості, що обумовлюють її психологічну стійкість [30, с. 405].

Релігійна свідомість має як конструктивне, так і деструктивний вплив на девіантну поведінку. При тому, що девіація може розглядатися як з точки зору позитивних результатів діяльності, що порушує звичний світ з метою його поновлення (творча художня і винахідницька діяльність), так і негативною – порушення домінуючих соціальних і правових норм, (фанатизм, алкоголізм, наркоманія, проституція, ігрова залежність, самогубство,). Слід пам'ятати, що талант, геніальність можуть бути проявом патологічних відхилень в соціальній дії і психіці

Особистісними якостями, що забезпечують психологічну стійкість до деструктивних впливів, є самостійність, критичність мислення, стабільність ціннісно-сміслових орієнтацій, високий рівень відповідальності за власні вчинки.

Групою ризику є також люди з різними формами психічних розладів і захворювань, які мають залежні, ригідні, імпульсивні і шизоїдні риси особистості. Наприклад, секти, що практикують медитації, стану трансу і

містичного екстазу особливо привабливі для істериків; схильних до депресії притягують групи, що акцентують увагу на переживанні співчуття і жертвності; ідея ненависті до ворогів притягує параноїків.

Широка популяризація з боку ЗМІ діяльності представників окультизму і парапсихології і відповідних подань (астрологія, чаклунство, псування, пристрій, екстрасенсорне сприйняття, біоенергетика) сприяє формуванню магічного мислення, створює сприятливий ґрунт для діяльності деструктивних релігійних сект і призводить до зростання психічних розладів з релігійно-містичними переживаннями [31, с. 7].

Найбільш же руйнівним є перебування в культі для людей, що володіють наступними характерологічними рисами:

– підвищена тривожність, недовірливість. Життя таких людей наповнене постійними сумнівами, невпевненістю, вразливістю. В собі вони вважають за краще бачити безліч недоліків і бояться бути осміяними і підданими осуду, разом з тим оцінка оточуючих для них надзвичайно важлива, зважаючи на що вони швидко стають залежними від зовнішніх приписів;

– позерство, перфекціонізм. Прагнення здаватися більше, ніж ти є насправді, і пережити більше, ніж в змозі пережити – особливість потенційних жертв культів, що виділяються Котляровим;

– заглибленість у внутрішній світ. Такі люди живуть тільки своїми незвичайними інтересами і захопленнями, іноді пов'язаними з окультизмом і містицизмом. У спілкуванні з оточуючими відчують ніяковість і напруга;

– інфантильність, дитячість. Дана риса характеру не обов'язково притаманна виключно підліткам та юнакам. Дитячість або інфантильність – наслідок відгородження людини від будь-яких обов'язків і самостійних зусиль по досягненню життєвих цілей. В результаті зіткнення з життям у людини з'являється переконання, що втілення високих ідеалів в реальному соціумі неможливо. Він прагне створити ілюзію життя, яка не відповідає реальності.

На думку А. Розанова, проходження основних етапів психосоціального розвитку і відповідних їм криз передбачає зростання ймовірності залучення в

секти. Особливо в цьому відношенні значимі (відповідно до типологією Е. Еріксона) підліткова стадія та стадія пізньої зрілості (після 60 років) [32, с. 34].

Д. Трунов відзначає той факт, що залучення в групу послідовників культу в значній мірі залежить від несприятливого стану в сім'ї, що породжує гостру незадоволеність своїм існуванням, що особливо характерно для дітей підліткового і юнацького віку. Саме в ці періоди особистість найбільш схильна до зовнішнього впливу.

На думку А. Сергєєва, Н. Григорян, в залежності від співвідношення цінностей, інтересів і наявних ресурсів суб'єкти можуть вступати один з одним у взаємодію з використанням трьох технологій впливу: підпорядкування, рефлексивного управління та маніпуляції, співпраці [33, с. 36].

Маніпуляція поширилася у всіх сферах людського життя, і багато вчених розглядають її як неприйнятну форму спілкування, яка порушує права людини на свободу волевиявлення та прийняття рішення [34, с. 199].

І. Чеснокова ключову роль при залученні в секти відводить наступним індивідуально-психологічним особливостям людини: і

- індивідуально-психологічна схильність;
- підвищений рівень мотиву афіліації;
- нерозвиненість навичок опору маніпулятивному тиску;
- деформованість Я-образу, який відповідає образу жертви.

Результати емпіричного дослідження М. Бугаєвої показують, що високий рівень інтелекту приводить до підвищення психологічної опірності впливу [35, с. 14].

Американські дослідники Дж. Росс і М. Лангоуні виділили такі чинники рекрутації в секту: період розвитку людини, ситуація, особиста біографія і психологічна схильність.

Чим молодша людина, тим більше вона схильна до індоктринації. Період раннього статевого розвитку характеризується активним пошуком адаптації до малої групи. Цей вік найбільш критичний. Наступний вік підвищеної

чутливості юнацтво, 17-19 років, коли виникає потреба самоутвердження в суспільстві.

Особливу тривогу викликає той факт, що послідовниками релігійних сект все частіше стають молоді люди, які не здатні протистояти механізмам соціального контролю і психологічного впливу на особистість в силу дезорієнтації, несформованості твердих життєвих принципів. Засвоєння негативних поведінкових установок становить серйозну небезпеку для молодих людей і суспільства в цілому. Молодь є основним резервом соціального розвитку суспільства, тому залучення молодих людей в релігійні секти загрожує важкими наслідками: втратою національної культури, самобутності, ідентичності, ментальності.

Після 60 років настає наступна фаза життєвого циклу, яка представляє собою найбільшу небезпеку залучення до секти. Це пов'язано з віковою кризою – кризою похилого віку.

До ситуаційних факторів відносяться всі несталі стани переходу, які пов'язані зі зміною соціального стану або групової ролі. Сюди відносяться закінчення школи, перший рік життя поза сім'єю, перший або останній рік навчання у вищому навчальному закладі, перший рік роботи, розлучення, переїзд на нове місце проживання, позбавлення волі, захворювання, смерть близьких людей, зміна образу життя, вихід на пенсію.

До психологічних факторів можна віднести сором'язливість, довірливість, терпимість, тривожність. Шанси потрапляння в секту зростають у кожного в стані стресу, зневіри, депресії [36, с. 165].

З точки зору Енроса, головним фактором для людей, що приєдналися до культів, був брак спілкування між батьками і дітьми, з одного боку, і сильне прагнення у молодих людей знайти духовну істину, яке культи з їх готовими відповідями відразу задовольняють.

У роботі О. Ємельянової систематизовані дані про те, які люди і за рахунок яких особистісних особливостей легше інших залучаються до секти:

– молоді люди, які не дуже добре уявляють, хто вони, у яких не сформувалася цілком певна Я-концепція;

– молоді люди, що не мають певної системи цінностей, що не володіють уявленнями про те, чого вони хочуть, до чого могли б прагнути, позбавлені цілей в житті, живуть «по волі хвиль»;

– люди, які з різних причин відчувають страх перед відповідальністю за своє життя;

– люди, які почуваються нікчемними, незначними, знеціненими;

– люди, бунтівні, що протистоять бажанням батьків впливати на них, які не беруть нав'язувану систему цінностей своїх близьких;

– люди, які прагнуть бути максимально «правильними», максимально «доскональними», максимально «духовними», щоб відповідати власним ідеального Я;

– люди, розчаровані в своїх колишніх переконаннях, які втратили віру в свій колишній світогляд, мають занижене уявлення про себе і оточуючих людей;

– люди, які не мають можливості само реалізуватися [37, с. 78].

Залучення людини до секти і закріплення в ній проходить в три етапи:

Перший етап – це фаза індоктринації.

Вербівка в секту відбувається без особливих труднощів при наявності у людини вихідного прагнення до такого роду «порятунку». У секті експлуатується незадоволена потреба в колективному захисті і прагнення до співучасті в прояві божественної сили. Вірогідність потрапляння в секту підвищується, якщо людина перебуває в стані стресу, депресії або інших психологічних потрясінь

Індоктринація є психологічним засобом впливу на окремих людей чи групу з метою впровадження думки, ідеї, системи поглядів, ставлення до подій тощо. Найбільше значення має впровадження стереотипу мислення в рамках певної парадигми під впливом потужного психологічного тиску. В результаті індоктринації члени секти потрапляють в багатосторонню залежність від групи.

Небезпека динаміки, яка має місце в секті, полягає в тому, що психологічна маніпуляція відбувається непомітно і членами секти не розпізнається.

Виділяють наступні фази насильницької індоктринації членів сект:

1. Фаза вербування, як правило, здійснюють люди, які інтуїтивно відчують потенційного члена секти. На цій фазі людина втрачає емоційну стабільність і заплутується в суперечностях.

2. Основним завданням цього етапу є створення психологічної залежності вербуємого з залученням його в ідеологію. Форма залучення може бути різною: курси, семінари, лекції, богослужіння, вивчення книг, перегляд відеокaset, під час яких «вчення», що викладаються засновниками секти, видаються «порційно». З'являється тенденція покладати на людей нові обов'язки, не залишаючи їм вільного часу для критичного осмислення ситуації.

3. Колишнє оточення людини замінюється оточенням секти.

4. Відчуження та ізоляція від зовнішнього світу.

5. Зміцнення прихильності до вчення секти, що характеризується посиленням залежності, контролю над свідомістю і почуття ідентичності з сектою [38, с. 115].

Другий етап – контроль свідомості.

Для реалізації цілей повного контролю над своїми адептами, використовуються методи контролю наступних сфер:

1. Контроль емоцій – використовується принцип «емоційного маятника». На початковому етапі людині дають змогу отримати максимально позитивні емоції.

Широко розповсюджена техніка «бомбардування любов'ю» – створення позитивної атмосфери, максимально уважне і чемне відношення до потенціального адепта. Кожна дія людини сприймається з захопленням, створюється ілюзія необхідності, того, що саме тут чекають та поважають людину.

Людині намагаються дати те, чого в даний час їх найбільше не вистачає – підтримку, надію тощо. Для адептів, які вступили в секту, починають

використовувати зовсім підходи для викликання протилежних емоцій – використання комплексу вини, постійні сповіді, зізнавання в гріхах; заборона інтимного життя, контроль сімейного життя, дозвіл або заборона шлюбу поза межами секти.

2. Контроль поведінки – у adeptів виникає необхідність вести себе незвичним чином для них чином. Таким чином людину продовжують відділяти від її звичного життя, звичок, кола спілкування. Поведінку людини намагаються змінити з різних причин – необхідність бути розкутим, або навпаки, смиренным.

Коло спілкування максимально звужується, поступово в ньому залишаються лише члени секти. Вільний час макимально присвячується діяльності секти – наприклад, вивченню спеціальної літератури, або необхідність пошуку нових adeptів. Це робиться з метою повного відрізання adeptа від навколишнього світу, щоб у нього не було часу для критичного оцінення ситуації. Також можуть застосовуватися і більш радикальні міри – наприклад відріктись від сім'ї і т.д.

3. Контроль мови – спроби викоренити звичну для людини мову, її стиль. Необхідність користуватися стилем мови, прийнятим в організації.

4. Контроль інформації – будь-яка секта прагне до повного контролю інформаційних потоків, які надходять до людини. Якщо людина буде отримувати інформацію лише з одного джерела – із секти – то вона починає мислити так, як це джерело. Тому ціль сектантських організацій – відрізати будь-які несектантські інформаційні потоки: загруженість постійним перебуванням в секті, читання сектантської літератури, лише сектантське оточення в вільний час. Якщо досягається контроль інформації, свідомість людини контролюється [39, с. 146].

Після контролю свідомості настає третя фаза, це консолідація, неможливість повернення до минулого життя за рахунок жорстких зв'язків всередині секти, встановлення жорсткого контролю, колективних сповідей, припинення несанкціонованих сектами соціальних контактів, вимога

відданості. Оскільки навіть найвідданіші адепти іноді піддаються сумнівам і можуть оступитися, якщо не піддаються постійній і регулярній обробці, тому багато часу і зусиль вкладається в підтримку вірності адептів шляхом використання таких тактик:

- дотримання суворого образу життя, в якому відображаються культурні цінності. Це служить підпорядкуванню і посиленню відданості адепта культу;
- використання трасових методик, наприклад медитація, молитви, монотонний спів, самогіпноз;
- публічна заява про віданність вірі;
- загрози стосовно того, що буде, якщо адепт покине секту;
- обіцянка негайного порятунку. Адепти постійно прагнуть до утопічних ідеалів і звинувачують самих себе за те, що намагаються недостатньо ретельно;
- обмежений доступ до зовнішніх джерел інформації або його відсутність, що не дає можливості критично оцінити ситуацію;
- відсутність будь-яких зв'язків поза сектою;
- почуття ворожості до всіх, хто не підтримує таку ж ідеологію;
- контроль сексуального та сімейного життя;
- постійна сповідь. Адепти відчують сором, потім полегшення, потім відчують себе в боргу перед культом за порятунок;
- надмірні фінансові зобов'язання, часто вимагають передачі на користь культу нерухомості, банківських рахунків, платіжних чеків і іншого матеріального майна [40, с. 112].

М. Бондарев пропонує ще одну класифікацію етапів рекрутації та розглядає 3 рівні.

Початковий рівень включає інтенсивне занурення адепта в життя культової групи з різкою зміною звичного укладу життя, яке порівнюється з соціальним шоком. Рівень виражених змін проявляється в посиленні впливу дезадаптивних методів на особистість, придбання групових стереотипів мислення з втратою самоідентифікації і формуванням залежності від культу.

При посиленні впливу дезадаптивних методів на особистість відзначається психотична симптоматика під час проведення групових занять.

Другий рівень – повної ідентифікації з культом, характеризується сформованістю стереотипів поведінки, мислення і емоційного реагування на внесектантський світ тільки на основі «нормативності» культового віровчення. Відбувається розрив соціальних зв'язків, сімейних відносин з переміщенням інтересів особистості виключно на діяльність секти. Критичне осмислення того, що відбувається в культурі майже повністю відсутнє, що призводить адептів до ідентифікації з релігійною сектою.

Третій рівень виявляє наявність психотичних станів і поза масових зібрань членів культу. Відзначаються глосолалії, ступорозні і екстатичні стани з падіннями, судомами, втратою контакту з навколишньою дійсністю. Втрата самоідентифікації відповідає розладу особистості з повним виконанням приписів культу у всіх сферах життєдіяльності [41, с. 335].

Дослідники описують різні ступені наростаючого залучення індивіда в секту. О. Кузьмін пропонує розглядати 4 стадії:

1. Знайомство людини з сектою і її віровченням внаслідок місіонерської діяльності. Розривається зв'язок між інформацією для зовнішніх, котрі не належать до секти людей, і для тих, хто є послідовником секти. Людина переживає руйнування своїх уявлень про світ.

2. Вхідження індивіда в релігійний досвід секти як неофіта. Вибудовується нове уявлення про світ, сім'ю, себе самого, про загальноприйняті цінності і норми моралі, що відбиваються на руйнуванні соціальних зв'язків індивіда.

3. Стадія вибудовування уявлень неофіта про групу. Відбувається руйнування психіки людини, його матеріального благополуччя внаслідок прийняття думки про необхідність повного підпорядкування секті, що використовується лідерами для свого особистого збагачення і для підтримки сектантських ініціатив.

4. Стадія вибудовування світогляду адепта секти. Остання стадія тоталітарного контролю, що призводить до руйнування колишньої особистості як такої. Секта отримує людину абсолютно нового типу (докультове, справжнє «Я» практично повністю змінюється культовим «Я», в результаті чого з'являється «нова культова особистість»), а колишнє соціальне оточення для людини перестає грати будь-який сенс в його житті) [42, с. 172].

Також психолог М. Кунанбаєва і її співавтор М. Ідришева виділяють наступні способи залучення в секту:

- прийоми нейролігвістического програмування;
- методи сугестивної психології;
- методи тілесно-орієнтованої терапії;
- групові тренінгові технології;
- «Бомбардування любов'ю» (цілеспрямоване прийняття новачка, виражене в безумовному схваленні та підтримку всіх його дій, через поплескування, погладжування, посмішки);
- прихований психологічний тиск через посилення почуття провини і сорому;
- прийоми введення в стан трансу за допомогою впливу музики, співів, групових ритуалів і обрядів ініціації;
- застосування психотропних речовин (частування та напої, що викликають розслаблення і сплутаність свідомості, алкоголь, галюциногени і ін.);
- вплив на колективне несвідоме через архетипи («батька, старця, мудреця, наставника, вчителя і т. д.», «архетип матері, Батьківщини і т. д.», архетипи генеалогічного древа, родоводу, родових коренів і т. д.);
- поділ світу на «своїх» і «чужих», «благовірних» і «відступників», на «людей добра» і «людей зла»;
- пошук ворога проти якого слід боротися (наприклад під прапором «демократії чи свободи») [43, с. 412].

Люди, що займаються рекрутингом, як правило, мають значний багаж знань, як психологічних, так і історичних, і в разі сумнівів з приводу походження або праведності віровчення вони переконують в його абсолютній чесності, доповнивши повідомлення необхідною кількістю доказів. Керівники сект беруть на озброєння тільки новітні технології, які дозволяють їм зберігати популярність. Перш за все, вони користуються знанням особистостей психологічної природи людини.

В процесі розмови з об'єктом вербування вони намагаються визначити наступні питання:

- чи не відчуває людина в даний момент нестачу моральної підтримки;
- який рівень самооцінки людини;
- чи не знаходиться людина на даний час в стані вибору;
- чи не знаходиться людина в стані пошуку якоїсь інформації або допомоги.

Багато людей шукають в секті рішення найгострішої для них проблеми сенсу життя, найчастіше викликаной почуттям самотності або, у всякому разі, відносної соціальної чи сімейної ізоляції. Тому етап «бомбардування людяністю» наповнює новонаверненого відчуттям, що нарешті відбулося визнання його індивідуальності і вдячністю за це.

Завдяки активно створюваній атмосфері захищеності і впевненості в майбутньому вербуємих в нову віру починає вважати, що він може зняти з себе відповідальність за прийняття тих чи інших рішень (а заодно і позбутися від тривожності, постійного неспокою за наслідки своїх рішень). Новачкові дістається ілюзія вирішення проблеми, а керівництво секти тепер може мати у своєму розпорядженні його довірливість, поступливість, різке зниження критичності сприйняття «нової соціальної реальності», в яку він потрапив [44, с. 151].

Деадаптивні методи впливу на особистість, що використовуються релігійними сектами щодо своїх адептів, призводять до порушення у них соціальної адаптації, зміни життєвих стереотипів і створюють передумови для

первинного розвитку або посилення вже наявних психічних і поведінкових розладів.

Психічні порушення у adeptів сучасних релігійних культів мають поліморфний характер з домінуванням розвитку залежного розладу особистості. Психопатологія визначається як психічними порушеннями, розвиненими під час (або відразу після) участі в практиках культів, так і загостренням симптоматики психічних захворювань, що мали місце до приєднання до секти [45, с. 19].

Посткультовий період включає поведінкові порушення, пов'язані з нездатністю колишніх adeptів до побудови міжособистісних відносин і вираженою дезадаптацією в соціумі. Викликані в секті фобії, підвищення рівня тривоги внаслідок необхідності заново будувати соціальні стереотипи, а також спроби членів покинутої релігійної організації повернути adeptів в секту приводили до зниження у них настрою і виникнення суїцидальних тенденцій.

Процес залучення в секту розглядається вченими з багатьох сфер: психологами, соціологами, релігієзнавцями, юристами тощо. Однак ця проблема на даний момент часу визначена та вивчена досить вузько. По-перше, у зв'язку з неоднозначністю або відсутністю необхідного понятійно-категоріального апарату, по-друге, у зв'язку з суб'єктивізмом робіт та відсутністю єдиної сфери та парадигми, через призму якої розглядається дана проблема. Тому вище було виділено декілька поглядів щодо даної проблематики.

Кожна з названих вище причин має місце бути. Однак далеко не всі з них є універсальними і обов'язковими. Крім того, жоден із зазначених дослідників не ранжує причини за ступенем їх значимості, тому питання про фундаментальну, сутнісну обумовленість культової залежності залишається відкритим [46, с. 97].

Змістом соціальних комунікацій для людини виступає співучасть проблемах, можливість розділити з іншим своє духовне і практичне буття. Міжособистісна комунікація виникає за умови спільності цінностей партнерів,

а співучасть забезпечується розумінням думок, почуттів і намірів іншого. Завдяки співучасті відбувається самоактуалізація індивіда.

Опрацювавши всі вищеперераховані джерела та погляди, можна виділити такі категорії людей, які найбільш схильні до залучення в секту:

- підлітки;
- критичний вік 17-19 років;
- студенти останніх курсів/випускники, перший рік після закінчення ЗВО;
- пенсіонери;
- люди з особливими потребами;
- люди з місць позбавлення волі;
- люди, які прийшли до організації після важких стресових ситуацій.

Взявши до уваги різні підходи до вивчення проблем, важливо відмітити, що переважна більшість теорій схиляється до того, що індивідуально-психологічні особливості людини являються важливим фактором, який веде до рекрутації людини в секту. Такі важливі індивідуально-психологічні якості людини, як тип темпераменту, зовнішні поведінкові прояви, акцентуація характеру тощо відображається на якості її соціальних комунікацій.

Психологічні перешкоди, які з'являються на шляху отримання інформації, називаються комунікативними бар'єрами. Такі бар'єри між учасниками комунікативного процесу перешкоджають реалізації найважливіших завдань [47, с. 87].

На думку Г. Андрєєвої, бар'єри виникають внаслідок того, що відсутнє розуміння ситуації, яке зумовлене не мовою, на якій розмовляють учасники комунікативного процесу, а більш глибокими відмінностями, які існують між партнерами. До них можна віднести соціальні, політичні, релігійні, професійні відмінності, які призводять не лише до різного розуміння понять, які вживаються в процесі соціальної комунікації, а й різний світогляд, розуміння тощо.

Такі бар'єри породжуються об'єктивними соціальними причинами, внаслідок приналежності партнерів до різних соціальних груп. Також бар'єри соціальної комунікації можуть мати і більше психологічний характер. Вони виникають внаслідок певних психологічних особливостей комунікаторів або ж у зв'язку зі сформованими психологічними відносинами, наприклад недовіри один до одного тощо.

Кожен період, який виділений критичним с точки зору можливості залучення в секту, характеризується певними ускладненнями в сфері соціальної комунікації [48, с. 95].

Підлітковий період характеризується активним пошуком адаптації до малої групи. В цей час особливо активно формується особистість людини, її світогляд і здібності. Дорослішання – це завжди критичний період який супроводжується зміною соціальної ролі та статусу. До того ж, напруженими виявляються в цей час і відносини з батьками.

Прагнення позбавитися від батьківської опіки водночас з практично повною залежністю від них призводить до внутрішньої напруженості підлітка та зовнішніх конфліктів. Підліткам особливо притаманне відчуття максималізму та прагнення до індивідуальності. Всі ці чинники призводять до певних бар'єрів та розуміння у спілкуванні. Пошук розуміння підлітки можуть прагнути знайти наприклад в секті. Адже секти завжди пропонують щось таке, що буде мати переваги в порівнянні з повсякденним життям – це і високі ідеї, розуміння, підтримка, прийняття будь-якої ситуації через покаяння тощо. Однак цю категорію людей в питанні сектантства досліджувати складно, оскільки багато підлітків, наприклад, можуть відвідувати ці організації разом з батьками з дитинства.

Критичний вік 17-19 років є періодом самоутвердження в суспільстві. Він часто співпадає з першим роком життя поза сім'єю, першим роком навчання в ЗВО. Якщо цей період припадає на зміну місця проживання у зв'язку з навчанням, то критичність загострюється. Зміна кола спілкування, відсутність

звичної форми життя, пошук свого місця в новій соціальній групі можуть привести до важкого морального стану людини.

Студенти останніх курсів та випускники також переживають один з критичних періодів в житті. Він характеризується зміною соціального статусу, розривом звичного кола спілкування, проблемою вибору життєвого шляху. Старт професійної діяльності передбачає входження в нову соціальну групу, яка з одного боку формалізована та має чітку ієрархію, а з іншого боку, потребує самостійного налагодження соціальних відносин [49, с. 162].

Одна з найбільш уразливих груп – це пенсіонери. Адже дуже багато факторів впливає на їх сферу спілкування. На межі пенсійного віку людина втрачає соціальну активність, звичне коло комунікацій та трудову функцію, що безпосередньо відображається на психологічному стані. Звичні професійні зв'язки втрачаються. Звужується коло соціальних комунікацій. Також варто відмітити, що в похилому віці більш вірогідні важкі стресові ситуації – втрата чоловіка або дружини, друзів, родичів.

Також для цієї категорії населення стає притаманним велика наявність вільного часу. Тому, наприклад, запрошення на читання літератури, розмови про бога, які часто використовуються в сектах для зацікавлення людини, сприймаються як цікаве проведення часу, можливість розширення кола спілкування, налагодження нових соціальних зв'язків та комунікацій. До того ж, в цей час для людини притаманні пошуки істини, цікавлять думки про потойбічне життя.

Люди з особливими потребами часто фізично невзможли налагоджувати соціальні відносини, наприклад люди з обмеженою рухливою діяльністю або відсутністю або дефектами мови. Тому такі люди, які відчувають дефіцит спілкування, стають уразливими до широкого прояву любові та поваги, яке часто використовується на початкових етапах залучення в секту. Також таких людей може підкупити надія на зцілення, яке також часто пропагандується в сектах як винагорода за вірність культу.

Люди з місць позбавлення волі або ті, що щойно відбули покарання. Зазвичай ці люди переживають важкий стрес при потраплянні до місць позбавлення волі. Колишні соціальні зв'язки рушаються, багато хто втрачає сім'ю. В місцях позбавлення волі діють свої соціальні закони, які часто неприйнятні по відношенню до звичних соціальних норм. В багатьох місцях позбавлення волі діють різного роду релігійні організації. Людина в цій організації може прагнути знайти справедливість, благодать, покаяння в гріхах. Після відбуття покарання багато adeptів залишаються в секті.

Також і після відбуття покарання людина може легко потрапити в секту, адже до всіх тих чинників, які описані вище, після звільнення у людини стресових ситуацій стає ще більше – це і пошук роботи, житла, нових друзів, якщо всі соціальні зв'язки були розірвані. В цей час людина стає ще більш вразливою для рекрутації, до того ж, багато сект на початковому етапі рекрутації намагаються надати всю необхідну підтримку, як психологічну, так і матеріальну. Це додає людині впевненості в тому, що вона вибрала правильний шлях [50, с. 47].

Люди, які прийшли до організації після важких стресових ситуацій. Сюди можна віднести втрату близьких, втрату роботи, переїзд на нове місце проживання, фінансові збитки. В стресовому стані людина менш стійка до маніпуляції та навіювання. До того ж в таких ситуаціях можлива втрата наявних соціальних зв'язків, а також утруднені соціальні комунікації.

2.3. Соціальна профілактика впливу релігійних культур тоталітарного характеру як технологія соціальної роботи

Профілактика в сучасному суспільстві виступає широкою технологією, в соціальній роботі, що має різноманітні напрямки розвитку. Вона передбачає здійснення своєчасного впливу на об'єкт з метою збереження його

функціонального стану та попередження виникнення можливих негативних процесів у його життєдіяльності.

Профілактика створює умови для соціалізації особистості, що характеризує її соціальну направленість. Тобто, соціальна профілактика – діяльність суб'єктів суспільства з попередження соціальних проблем, соціальних відхилень чи втримання їх на допустимому рівні через усунення або нейтралізацію причин, що їх породжують.

Профілактика необхідна для всього населення, проте існують такі верстви населення, які потребують її більшою мірою. До таких соціальних груп можна віднести молодь, яка особливо піддається впливу деструктивним релігійним культам.

Соціальна профілактика має три рівні: загальносоціальний полягає в діяльності всього суспільства направлено на вирішення протиріч у соціальному житті; спеціальний передбачає цілеспрямований вплив на негативні фактори, що пов'язані з окремими відхиленнями чи проблемами; індивідуальний направлений на конкретних осіб, поведінка яких має риси відхилення чи проблематичності [13, с.90].

Профілактика виступає однією з основних технологій соціальної роботи, адже, проблему краще попередити, ніж потім переборювати негативні процеси та явища. Вона дозволяє не тільки зберегти суспільство, а й саму особистість від стійких негативних явищ та процесів. Необхідним є не стільки попередження розвитку негативних явищ, а безпосереднє створення умов для повноцінного функціонування суспільства.

Об'єктом соціальної профілактики може виступати як все суспільство в цілому, так і окремі індивіди, соціальні групи, що перебувають в групі ризику, а також ті особи, які своєю діяльністю, поведінкою сприяють розвитку проблем. Суб'єкти профілактичної роботи можуть бути організації та установи, спеціалісти різних сфер життя, так і окремі особи, що зацікавлені у попередженні та подоланні проблеми [14].

І хоча в сучасному суспільстві вже визнана необхідність протистояти негативному впливу тих систем, які руйнують внутрішній світ особистості, в даний час відбувається складний вибір засобів цієї протидії, серед можливого набору яких розглядається і соціальна робота.

Визначається, що діяльність деяких релігійних об'єднань руйнує рівновагу суспільних відносин. Ми повинні визнати, що громадяни, залучені в подібні релігійні об'єднання, а також члени їх сімей мають потребу в цілеспрямованій допомозі і підтримці, яку в змозі надати система соціального захисту, допомоги і підтримки за допомогою методів і технологій, властивих теорії і практиці соціальної роботи [10, с. 66-67].

Одним із основних напрямків соціальної роботи є соціальна профілактика. Як особлива технологія, соціальна профілактика, має на меті боротьбу із залученням adeptів в деструктивні релігійні культу та комплекс заходів, які направлені на виявлення й усунення причин вступу осіб в релігійні культу.

Система профілактики деструктивного впливу релігійних культур включає такі види запобіжних заходів, як первинна профілактика, що полягає в попередженні залучення adeptів до релігійного культу; вторинна профілактика, яка включає в себе запобігання розвитку в adeptів негативних наслідків спілкування з культурами; третинна профілактика, яка по суті є соціальною реабілітацією членів культу, в яких уже сформулювалась залежність.

Розглядаючи первинну профілактику, слід виділити, що це самий поширений вид профілактики, що носить переважно інформаційний та роз'яснювальний характер.

Завданнями первинної профілактики впливу деструктивних релігійних культур є:

- формування цінності здоров'я та життя;
- створення умов для розвитку особистісного потенціалу людей;
- самореалізації особистості у різних видах творчої, інтелектуальної та громадської діяльності;

- підвищення поінформованості щодо загальних питань діяльності деструктивних культів, наслідків їх діяльності;
- мотивування до використання безпечних поведінкових практик;
- формування навичок культурного проведення дозвілля;
- формування таких особистісних якостей, які підтримують благополуччя.

Первинна профілактика виступає найбільш масовою та неспецифічною. Саме її повнота, та своєчасність проведення є найважливішим видом превентивних заходів у запобігання потраплянню adeptів під вплив деструктивних релігійних культів [14].

Вторинна профілактика передбачає діяльність, спрямовану на попередження загострення проблеми деструктивного впливу релігійного культу та його наслідків серед осіб, які вже зазнали цього негативного впливу. Вона передбачає в першу чергу діагностику, що має на меті виявлення рівня дезадаптованості особи, обумовленої впливом релігійних культів. Такі явища, що вже мають місце в суспільстві чи соціальній групі мають бути попереджені в подальшому загостренню в рамках вторинної профілактики.

Основними завданнями вторинної профілактики впливу деструктивних релігійних культів є:

- виявлення та усунення причин і умов, що сприяють формуванню залежності особи від культу;
- надання своєчасної соціальної підтримки людині, що потрапила під вплив культу;
- мотивування особи до зміни способу життя;
- відпрацювання умінь та навичок, як дозволять особі відмовитись від руйнівної моделі поведінки на користь усвідомленій, безпечній поведінці;
- посилення підтримуючого середовища – розвиток підтримуючих мереж з числа найближчого оточення, відповідних соціальних служб.

Важливо, що профілактичні дії мають бути спрямовані не лише на зміну залежної поведінки від культу на індивідуальному рівні, а й на обставини, що таку поведінку можуть спричинити [10, с.68].

Останній вид профілактики, третинний. Саме він спрямований на попередження вже існуючих проблеми деструктивного впливу релігійних культів на adeptів, що проходять реабілітацію. Систему заходів направлена на корекцію поведінки, переорієнтацію та реабілітацію.

Третинна профілактика спрямована на попередження повторного включення людей в релігійні секти, а також на відновлення особистісного і соціального статусу особи.

Завданнями третинної профілактики впливу деструктивних релігійних культів можуть бути:

- зменшення шкоди, яку завдає особі чи соціальній групі, суспільству деструктивний культ;
- виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вступ особи до секти;
- мотивування осіб до зміни способу життя та їх поведінки;
- подолання залежностей від культів та інших проблем зі здоров'ям;
- соціально-психологічна реабілітація осіб, які постраждали від діяльності культу;
- відновлення психологічного та соціального статусу особи;
- покращення якості життя;
- попередження рецидивів.

Існує загальний алгоритм дій, яких необхідно дотримуватися спеціалісту під час проведення профілактики, важливим він є і при попередженні впливу деструктивних культів:

- дослідження причин та факторів появи схильності особи до культу;
- організація взаємодії суб'єктів профілактики у подоланні культової залежності;
- планування діяльності, організаційна та методична підготовка

суб'єктів профілактики;

- вплив на особистість, виявлення існуючих ресурсів для подолання проблеми, підвищення її особистісних ресурсів;

- вплив на культове середовище, запобігання негативному впливу середовища, розширення можливостей для задоволення потреб, подолання проблеми, повноцінної життєдіяльності (підвищення соціальних ресурсів);

- моніторинг проблеми, аналіз ефективності профілактичних заходів [14].

Реалізувати профілактику впливу тоталітарних релігійних культів на адептів можна через систему методів, таких, як тренінги, що направлені на інформування, стимулювання розвитку необхідних навичок та моделей поведінки, проведення консультативних бесід з адептами та їх оточенням, здійснення психологічної діагностики для виявлення схильних індивідів та направлення їх на психокорекцію, організація заходів, що сприяють формуванню здорового способу життя.

Також методи профілактики негативного впливу деструктивних культів мають спрямовуватись на формування життєвих ціннісних орієнтацій, позитивної самооцінки та культури поведінки, сприяти підвищенню автономності особистості, розвитку критичного мислення і забезпечення психологічного захисту в ситуаціях ризику, а також на розвиток навичок протистояння груповому тиску, конструктивному вирішенню конфліктних ситуацій та навичок здорового способу життя у людей.

Здійснюючи аналіз профілактики деструктивних релігійних впливів на сучасних адептів, можемо виділити найбільш ефективні напрями соціальної роботи, а саме:

- виявлення людей, схильних до ризику залучення в релігійні секти;
- проведення систематичних цілеспрямованих антикультових заходів;
- підвищення рівня професійної компетентності педагогів та науково-методичного забезпечення профілактичної діяльності;
- підвищення психолого-педагогічної культури батьків з метою їхнього

залучення до антисектантського виховання [9].

Зміст профілактики деструктивного впливу релігійних сект полягає у здійсненні комплексних заходів первинної, вторинної і третинної профілактики, які передбачають просвітницьку роботу, діагностування осіб групи ризику, корекцію поведінки осіб, які потрапили під асоціальний релігійний вплив, їх переорієнтацію, реабілітацію тощо.

В основі системи дій, спрямованих на зменшення впливу деструктивних релігійних культів, лежать загальні принципи соціальної роботи, які отримують в даному аспекті своє особливе звучання.

Принцип активізації, який розуміє залучення об'єкта профілактики до самостійного вирішення частину своїх проблем. Об'єкт соціальної роботи в даному випадку досить складний – клієнтами соціального працівника виступають рідні та близькі особи, що зазнала впливу культу, а основним об'єктом впливу – система взаємозв'язків адепта з близькими людьми, а також його власні погляди і світовідчуття. Ступінь самостійності залежної особи може розвиватися складним чином. Тому іноді для соціального працівника важливо прийняти рішення і примусити до дій об'єкта, що суперечать їхнім інтересам.

Принцип «середовище – особистість» передбачає, що об'єктом змін виступає середовище, що оточує об'єкт соціальної роботи. В аспекті протидії впливу деструктивних релігійних культів середовище релігійної групи не можливо змінити. Однак можливо змінити частину соціального середовища, наприклад, характер сімейних відносин.

Принцип «тут і тепер» описує процес пізнання і взаємодії соціального працівника з клієнтом, в якому актуалізуються почуття і думки, які відбуваються в даний момент. Повна відмова від минулого клієнта не можлива, проте не повноціне вирішити питання відновлення повноцінної системи контактів адепта з близькими в даний момент часу, не дає можливість перейти до іншого етапу без втрати значної частини ефективності результату. У цьому позначається принцип «тут і тепер». Але без опори на отриманий на

попередньому етапі результат і постійного повернення до нього неможливо закріплювати досягнуте і просуватися далі.

Принцип «там і тоді» означає, що в роботі з клієнтом відбувається актуалізація минулого досвіду і життєвих ситуацій клієнта, які стали причиною змін в поведінці. Наприклад, виявлення та переоцінка причин вступу людини до деструктивного культу завжди може бути використана для позитивних змін в поведінці колишнього оточення адепта.

Принцип «я і інші» передбачає таку організацію соціальної допомоги та підтримки, коли надання допомоги клієнту відбувається з урахуванням всіх сприяючих цьому сил. За цим принципом чим максимальніше залучені всі члени сім'ї і друзів до роботи з особистістю, що потрапила під вплив деструктивного релігійного культу, то більший ступінь імовірності досягається позитивний результат [42].

Специфічні принципи соціальної роботи визначають основні правила діяльності в сфері надання соціальних послуг: універсальність, профілактична спрямованість, клієнтоцентризм, максимізація соціальних ресурсів, конфіденційність, толерантність.

На підставі перерахованих вище загальних і специфічних принципів соціальної роботи можна вибудувати систему (модель) роботи з особами, які постраждали від впливу деструктивних релігійних культур.

Вироблення та застосування технологій профілактики впливу деструктивних культур повинна опиратися принципи, дотримання яких може гарантувати ефективність вжитих заходів.

Проаналізувавши теоретичні аспекти дослідження, важливо відмітити, що основних методів які використовують лідери деструктивних релігійних культур для встановлення контролю над поведінкою свого члена є контроль часом і поведінкою, інформаційне обмеження, маніпуляції мовою, використання технік психологічної зміни стану особи, контроль над близькість та стосунками, медитації та інші. Залучення особи до культу має свою етапність з виконанням певних технік впливу.

Профілактика впливу деструктивних релігійних культів включає в себе первинну, вторинну та третинну профілактику та відповідні завдання до кожної з них. Реалізувати профілактику можливо через систему заходів і методів, у формі тренінгів, консультативних бесід, психодіагностики, психокорекції.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЖЕРТВАМИ РЕЛІГІЙНИХ СЕКТ ТОТАЛІТАРНОГО ХАРАКТЕРУ

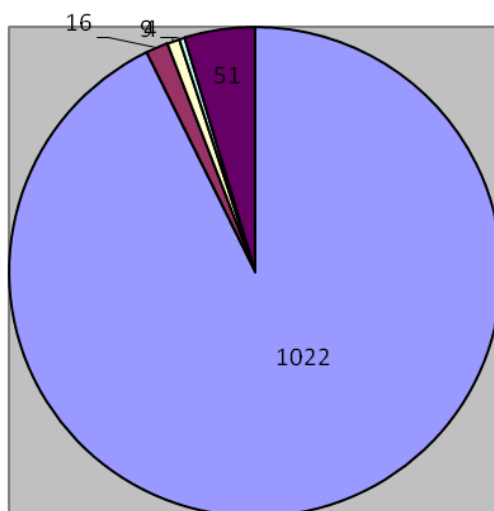
3.1. Аналіз діяльності релігійних організацій Запорізької області

Серед різноманіття релігійних організацій та течій велику увагу фахівців різних галузей привертають до себе секти, які пропагують приховану деструктивну ідеологію, ворожість до культурно-національних цінностей, державних і суспільних інтересів, а також діяльність яких супроводжується завданням шкоди психічному та фізичному здоров'ю, а у деяких випадках і життю. Історія розвитку і розуміння проблеми релігії на різних етапах людського існування набуває в даний час особливу значущість, обумовлену підвищенням масового інтересу до даної проблеми, що спостерігається в сучасному суспільстві. Головна причина ажіотажу пов'язана з багаторічним атеїзмом, який був штучно впроваджений у свідомість. Тому настільки довгостримувана віра прорвалася на волю з нестримною і некерованою силою. Внаслідок чого величезна кількість людей була залучена в різні секти і деструктивні культури. Крім цього, віра стала даниною моди і що найстрашніше – предметом наживи деяких осіб.

Дефіцит об'єктивної інформації про сутність релігійних сект, про соціальні причини їх виникнення та особливості прояву, закономірності генезису і наслідки впливу на окрему особистість і суспільство в цілому, недостатній рівень компетентності кадрів для організації роботи, спрямованої на попередження поширення сектантського впливу, зумовили дослідницький інтерес до даної проблеми.

Станом на 2019 рік в Запорізькій області зареєстровано статuti 58 релігійних організацій, які мають 1082 представництв. Перелік зареєстрованих релігійних організацій в Запорізькій області станом на 2019 рік подано у додатку В.

Ці організації охоплюють християнські течії (православні, католицькі, протестантські релігійні організації – всього 1022 організації), організації ісламського (16 організацій), іудаїстського (9 організацій), буддистського (4 організації) напрямку, а також так звані нові релігійні організації (51 організація) (див. рис. 3.1).

Християнство ■ Іслам ■ Іудаїзм ■ Буддизм ■ Нові РО

Рис. 3.1. Статистика релігійних організацій Запорізької області станом на 2019 рік

Оскільки переважаючою релігією є християнство, доцільно виділити його окремі течії (див. рис. 3.2). Християнство охоплює 94,45% представників релігійних організацій. З них домінуючим напрямом є православні організації. Це 52% від загальної кількості християн. Протестантські течії складають 45%, представники католицьких організацій – 3%.

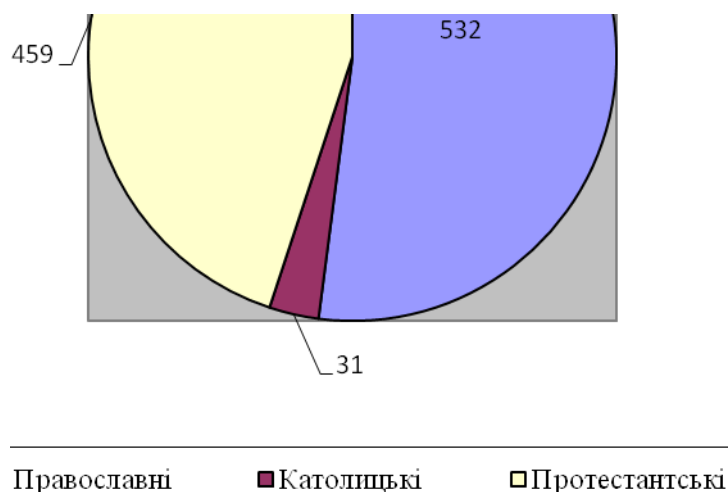

Рис. 3.2. Статистика релігійних організацій християнських течій Запорізької області станом на 2019 рік

Враховуючи підхід, в якому виділяються секти західної орієнтації (т.з. «псевдохристиянські»), для дослідження було обрано 5 сект такого спрямування:

- Всеукраїнський союз церков євангельських християн-баптистів;
- Українська християнська євангельська церква;
- Свідки Іегови;
- Церква Ісуса Христа святих останніх днів (мормони);
- Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської-п'ятидесятників.

У ході інтерв'ю було виявлено кількість осіб-прихильників сект з тих категорій, які були виділені, як особи за найбільшою уразливістю до рекрутації в секту.

А саме:

- підлітки;

- студенти останніх курсів/випускники, перший рік після закінчення ВНЗ;
- пенсіонери;
- люди з особливими потребами;
- люди з місць позбавлення волі;
- люди, які прийшли до організації після важких стресових ситуацій.

Кількісне співвідношення вищевказаних категорій подано схематично (див. рис. 3.3).

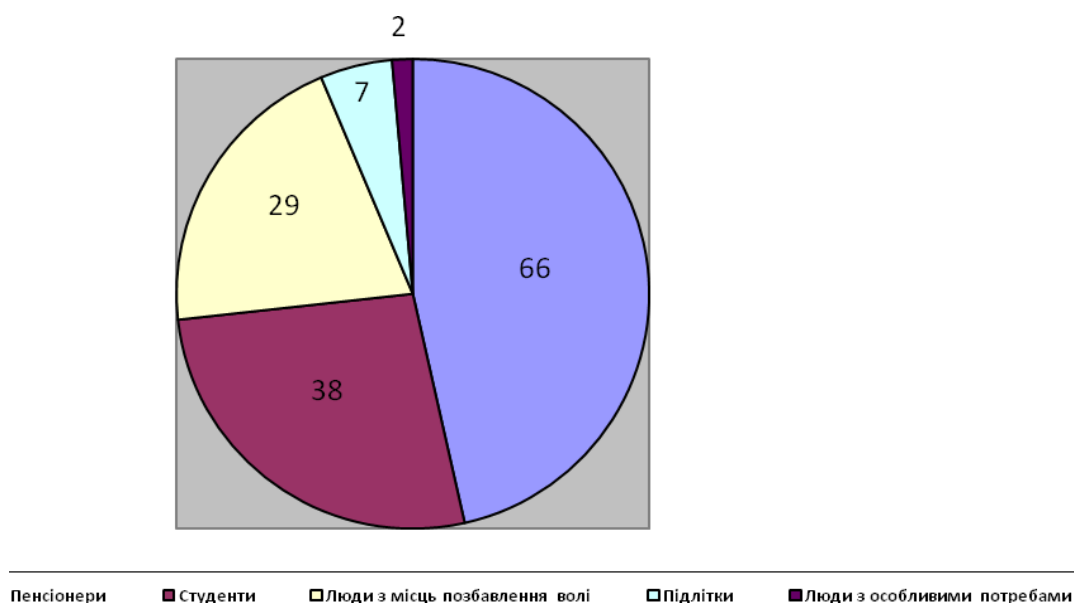

Рис. 3.3. Кількісне співвідношення категорій які були виділені, як особи за найбільшою уразливістю до рекрутації в секту

Лідируючу позицію по кількісному показнику зайняли пенсіонери. Як відзначалося вище, люди віком від 60 років є однією з найбільш уразливих категорій.

Втрата соціальної активності, припинення трудової діяльності, звуження кола соціальних комунікацій сприяє пошуку нових форм та способів самореалізації. В тому числі, активна участь у релігійному житті. Також це накладається на збільшення кількості вільного часу, пошук істини, сенсу життя, бога, що допомагає більш швидшій та стрімкій рекрутації в секту.

Наступну позицію займає молодь студентського віку. Вікова криза, самоутвердження, пошук свого місця в житті, не до кінця сформовані моральні норми та здатність до самоконтролю являються підґрунтям до залучення в секту. Також варто взяти до уваги той факт, що деякі люди студентського віку являються членами організації ще з дитинства, тобто відвідують дану організацію з батьками.

Варто відмітити, що найбільш «молодіжною» релігійною організацією є Церква Ісуса Христа святих останніх днів (мормони). Специфіка даної організації в досить нестандартному підході. По-перше, так звані старійшини даної організації в переважній більшості підпадають саме під цю вікову категорію. По-друге, входженню в секту передують зацікавлення, далеке від релігійності, наприклад, широко поширена в мормонів допомога в вивченні англійської мови для всіх бажаючих.

Трохи меншу чисельність складають люди, звільнені з місць позбавлення волі. Лідуючу позицію в цій категорії займає організація Свідків Єгови. Цей факт не випадковий, оскільки дослідження цієї релігійної організації відбувалося в населеному пункті, в якому знаходиться виправна колонія. Щороку з виправної колонії звільнюється декілька сотень людей, і багато з них продовжують своє життя в даному населеному пункті. Таким чином, пошук нових соціальних зв'язків та нового шляху нерідко продовжується в межах релігійної організації.

Проте, цікавим є те, що в даному населеному пункті наявні також і інші релігійні організації – Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської-п'ятидесятників та дві конфесії Української Православної Церкви Московського Патріархату. Проте прихильників Свідків Єгови виявилось 28, а євангелістів-п'ятидесятників – лише 1. Дослідження православної церкви не проводилося.

Підлітки є ще однією уразливою категорією в аспекті залучення до секти. Проте даної категорії осіб в досліджуваних організаціях виявилася незначна кількість, до того ж, відвідують організацію вони з батьками.

Наступною категорією варто виділити людей з особливими потребами. Такі люди зустрічаються лише у 2 організаціях. З одного боку, ця категорія є вразливою до залучення в секту з погляду обмеженості соціального життя, і як наслідок дефіциту спілкування. Однак, в свою чергу обмеженість рухової діяльності призводить до фізичних завад для реалізації активної участі в діяльності організацій.

Варто відмітити, що деякі категорії, які були виділені як уразливі до залучення в секту, не відбилися в жодному інтерв'ю. Це люди, які прийшли до організації після важких стресових ситуацій (втрата близьких, зміна місця проживання, хвороба тощо). В цьому випадку, для ідентифікації таких людей необхідне детальне глибоке дослідження, яке має на увазі тісний контакт та довірливе спілкування з респондентами. Вивчення цього аспекту унеможлиблюється в рамках цього дослідження з використанням даних методів.

Ще один аспект, який відмічався в дослідженні – це засоби популяризації релігійних організацій. На першому місці з джерел інформування про секту є інформація від родичів, друзів, знайомих.

Це питання також розглядалося з точки зору того, настільки активно популяризується діяльність організації поза її межами і як наслідок, наскільки люди, які не мають тісних соціальних зв'язків, можуть бути зацікавлені тим чи іншим релігійним рухом.

Важливим чинником популяризації секти є її місцезнаходження – люди, які навіть не знають про діяльність певної релігійної організації, можуть її відвідати, якщо вона знаходиться в зоні їх життєдіяльності.

Також з розвитком інтернету, в мережі доступна інформація про діяльність цих організацій, їх місцезнаходження. Наприклад Свідки Єгови мають власний сайт на глобальному рівні. На цьому ресурсі представлена інформація стосовно їх релігійних поглядів, діяльності, а також про об'єднання Свідків Єгови в усіх куточках світу. Церква Ісуса Христа святих останніх днів

(мормони), діяльність якої в великій мірі направлена на молодь, популяризує свою діяльність в соціальних мережах.

В усіх представлених релігійних течіях є спеціальна просвітительська література. Однак окремі організації не займаються її створення, вона видається централізовано та розповсюджується окремим організаціям. В свою чергу організації використовують її для презентування зацікавленим.

Ще одним блоком представлені питання стосовно того, яке коло питань вважається доречним для того щоб давати поради або настановлення своїм адептам.

Всі секти вважають доречним давати настановлення або поради стосовно виховання дітей, сімейних стосунків, стосунків з батьками, родичами, друзями; з приводу вибору хобі, вибору сфери діяльності, отримання освіти, професійної кар'єри. Питання стосовно лікування та смерті доречні в усіх організаціях, крім Свідків Єгових.

Спірним виявляється питання стосовно матеріального достатку, придбання нерухомості на інших дорогих речей. Свідки Єгови та християни-баптисти вважають недоречними ці питання, в той час як інші організації вважають їх прийнятними.

Також питання політичного життя виявляються дуже гострими. Свідки Єгови, християни євангельської церкви, та мормони вважають неприйнятними питання патріотизму, служби в армії, участі в військових діях, участь в громадських організаціях, участі у виборах та політичному житті. Однак варто зазначити, що наприклад Свідки Єгови дотримуються політичного нейтралітету, тому очевидно, що ці питання не вважають значущими.

В свою чергу для християн-баптистів коло цих питань вважається доречним. Майже такої ж позиції дотримуються і євангелісти-п'ятидесятники – вони вважають не доречним обговорення питань стосовно служби в армії, участі у бойових діях, участі у виборах, в той час доречними є питання стосовно патріотизму та участі у громадських організаціях.

Також варто відмітити, що деякі важливі аспекти рекрутації в секту, не мають змоги бути висвітлені в даній роботі. До них можна віднести індивідуально-психологічні особливості людини та переживання важких стресових ситуацій, які являються фактором залучення в секту. Такі аспекти можуть бути вивчені шляхом безпосереднього дослідження даних adeptів, що виявляється неможливим в рамках даного дослідження.

3.2. Рекомендації щодо удосконалення технологій соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру

Вивчення питань залучення до секти ускладнюється неоднозначністю самого визначення «секта». Однак незважаючи на те, що відсутнє єдине трактування цього поняття та його класифікація, є характерна ознака – секта починається там, де закінчується право на власну думку і позицію.

Секти можуть ховатися під ширмою різних гуртків за інтересами: безкоштовних або підозріло дешевих курсів вивчення іноземної мови, Біблії, східної філософії, йоги, груп здоров'я, центрів розвитку особистісних здібностей, громадських організацій.

Вище вже описувалися підходи до розуміння факторів залучення в секту. До зовнішніх факторів можна віднести віктимогенність зовнішнього середовища. Тобто чи більше небезпек, які можуть зробити людину жертвою, тим більша вірогідність і схильність до залучення.

Поряд з цим є ряд внутрішніх факторів, які несуть в собі велике значення. Перш за все, це готовність буди залежним. Відсутність власної системи цінностей, схильність до зовнішнього локусу контролю, нестача адекватного самоконтролю призводить до того, що людина стає легкокерованою. В той же час, секти привертають особистостей, що прагнуть до влади, авторитету, до утвердження себе за рахунок інших.

Однак цей тип характеру найменш схильний до катастрофічних наслідків перебування в секті. Владолюбство і марнославство дозволяє таким людям займати місце в ієрархії, яке задовольняє їх амбіції. У разі, коли подальша самоактуалізація в секті неможлива, вони самі прагнуть покинути її, при тому негативні наслідки для цієї категорії виявляться мінімальними.

Вплив деструктивних організацій на людину ґрунтується не тільки на маніпулятивних стратегіях, а й на несформованості якостей особистості, що обумовлюють її психологічну стійкість.

Групами ризику також є люди з різними формами психічних розладів і захворювань, які мають залежні, ригідні, імпульсивні і шизоїдні риси особистості. Популяризація окультизму, парапсихології, екстрасенсорики, біоенергетики сприяє формуванню магічного мислення, створює сприятливий ґрунт для діяльності деструктивних релігійних сект і призводить до зростання психічних розладів з релігійно-містичними переживаннями.

Уразливими є люди з підвищеною тривожністю, недовірливістю, а також заглибленістю у внутрішній світ. Також дитячість або інфантильність – наслідок відгородження людини від будь-яких обов'язків і самостійних зусиль по досягненню життєвих цілей. В результаті зіткнення з життям у людини з'являється переконання, що втілення високих ідеалів в реальному соціумі неможливо. Він прагне створити ілюзію життя, яка не відповідає реальності [57, с. 81].

Також особливо відмітити найбільш уразливі етапи психосоціального розвитку та притаманні їм кризи. Особливо в цьому відношенні значимі підліткова стадія і стадія пізньої зрілості (після 60 років). Жертвою сект може стати будь-хто в стані депресії, стресу, невпевненості.

Наслідками перебування в секті стають психічні розлади, котрі не завжди вдається подолати навіть після курсу реабілітації. При залежному розладі особистості для людини характерна неспроможність у вирішенні побутових питань, нездатність до критичного аналізу ситуації, відсутність власної думки з усіх питань. Людина, що вийшла із секти, через деякий час відчуває себе самотньо, при цьому існує реальна небезпека її повернення в громаду.

Але шкода, що наноситься сектами, не закінчується на адептах та їхніх родини. Вона проектується на державу і суспільство в цілому у вигляді прояви релігійної нетерпимості, антигромадської діяльності багатьох сект, расизму та відчуження від національної культури.

При цьому розвиток деяких здібностей служить фактором, які вберігають від попадання в подібні організації:

- автономія. Сильне почуття незалежності, відчуття особистої сили, почуття підпорядкування майбутнього собі, орієнтація на досягнення;
- цілеспрямованість має відношення до заохочення автономії, включає наявність бачення майбутнього, спрямованість на мету, орієнтацію на успіх, освітні або кар'єрні прагнення, завзятість, оптимізм і віру в світле майбутнє;
- почуття власної гідності. Відчуття власного «я», внутрішній локус контролю, почуття особистої цінності і віри в те, що людина скоріше може контролювати події, ніж бути пасивною жертвою;
- узгодженість. Почуття впевненості в тому, що жити в гармонії з зовнішнім світом можливо;
- соціальна компетентність. Здатність відчувати себе вільно в умовах соціальних вимог (на роботі, в суспільстві рівних), здатність формувати романтичні взаємини і дружбу; використовувати гумор, гнучкість;
- прихильність до дорослого. Наявність хоча б до одного підтримуючого зв'язки при низькому рівні критичного мислення. Багато потрапляють в культ в результаті розчарування в житті або розриву важливих відносин;
- вміння вирішувати проблеми, приймати рішення і терпимо ставитися до суперечностей;
- управління стресом. Уміння справлятися зі стресом і розчаруваннями є характерною ознакою подолання залежності. Роздуми про себе, застосування гумору, визнання своїх помилок і недосконалостей є аспектами дорослого розвитку;
- контроль над власним життям і відповідальність за неї.

Необхідний широкий спектр як пропрофілактичних заходів, так і заходів по реабілітації. Звичайно, профілактичні заходи на сьогоднішній день є пріоритетними адже легше з набагато меншими витратами для суспільства і особистості не допустити можливих відхилень в соціальному функціонуванні, ніж потім боротися з їх негативними наслідками. Щоб виробити у молоді

навички культурного, продуктивного дозвілля, необхідна участь у цьому не тільки батьків, школи або інших освітніх закладів, а й інших позашкільних установ.

Як правило, вербують в секти настільки грамотно, що людина, ще не встигнувши зрозуміти, куди вона потрапила, вже обплутана мережами, і вийти з пастки дуже складно. Чим довше людина перебуває в секті, тим складніше його звідти витягти. Тому в разі різкої зміни поведінки і способу життя близьких терміново необхідно приймати заходи [58, с. 82].

Не менш складним напрямком при роботі з сектантами є реабілітація. Люди, особливо молоді, які коли-небудь піддавалися впливу деструктивних релігійних організацій та сект, втрачають здатність до самостійних дій, їм потрібна допомога фахівців. За час перебування в секті їх проблеми не тільки не вирішилися, а поглибилися. Ту допомогу, яку вони сподівалися знайти в релігійній організації, вони не отримали і тому з особливою недовірою ставляться до людей, які хочуть їм допомогти. Визнавати свою організацію сектою такі люди не можуть і не хочуть, адже їх відучували від цього довгий час.

Тому, перш ніж стирати негативні думки і емоції людини, набуті під дією сект, необхідно для початку дати йому нову точку відліку, дати можливість повноцінного життя без секти [59, с. 124].

Психолого-психіатричну допомогу залученим в секти доцільно будувати на комплексній основі. Організація роботи терапевтичного клубу колишніх членів сект поряд з лікувально-діагностичними та інформаційно-консультативними заходами створює умови для профілактики психічних розладів і суїцидальної поведінки пацієнтів, а також сприяє формуванню соціальних навичок, загублених за час знаходження в культі [60, с. 25].

Ця задача є досить важкою, тому що сектанти часто і не думають про вихід з секти, вони сповнені ентузіазму, бажають і далі працювати на благо організації. Тому будь-який, навіть незначний сумнів сектанта, будь-який проблиск його критичної думки потрібно підтримувати.

В цьому повинне бути задіяне досить широке коло людей – психолог, родичі, близькі. Побувавши під впливом секти людина через деякий час виявляється вирваною з життя, без роботи, з втраченими навиками нормального спілкування, а іноді і без житла, якщо воно було віддано на благо громади.

Проведенню лікувальних заходів суттєво заважає отримана від лідерів сект заборона на звернення за медичною допомогою і особливо за зверненням до психіатра. Внаслідок цього відбувається скорочення ремісії, погіршення якості життя, знижується можливість соціальної адаптації. При наданні психолого-психіатричної допомоги adeptам позитивні результати були отримуються при використанні поетапного, інтеграційного підходу з урахуванням індивідуальних особливостей.

Необхідно створювати організації, особливо регіональні, які могли б вести просвітницьку роботу навіть в невеликих містах. У даних організаціях необхідні підрозділи юридичної, психологічної та медичної допомоги постраждалим від діяльності сект, а також соціальні служби, котрі могли б допомогти з професійною реалізацією колишніх сектантів, їх працевлаштуванням. У правоохоронних органах також необхідні підрозділи, які будуть займатися питаннями деструктивних релігійних організацій, тому що безконтрольна діяльність сект загрожує національній, політичній та економічній безпеці держави [61, с. 77].

ВИСНОВКИ

У сучасному світі все ширше поширюються різні форми нетрадиційної релігійності, включаючи секти та деструктивні культу. Основним механізмом залучення та утримання в культовій групі є деструктивний «контроль свідомості», який спрямований на зміну системи ціннісних орієнтацій adeptів.

Науковці наводять різні класифікації релігійних рухів. Найбільш широко використовується в соціології релігії типологія «секта-церква». Теорія «церква-секта» розвивається в соціології релігії вже більше 100 років. Ця теорія зобов'язана своїм виникненням німецькому соціологу Максу Веберу, який розглядав церкву і секту як два ідеальних типи.

Секту можна визначити як авторитарну ієрархічну організацію, якій властиві такі ознаки:

- сповідування своєї «богообраності» і «унікальності» в протистоянні традиційних релігій;
- створення власної інтерпретації сенсу Біблії поза тлумачень історично сформованих богословських шкіл;
- активне застосування методів маніпуляції свідомістю своїх членів з метою переорієнтації наявних у них основних життєвих цінностей на вузькогрупові цінності, які сповідаються цією організацією;
- створення психологічної залежності людини від організації і її лідерів;
- приховування інформації про свої віровчення і практики, що пояснюється їх внутрішньої «сакральністю».

Питання класифікації сект залишається не розкритим. З огляду на те, що сама релігійна система характеризується складністю, багатоманітністю і динамічністю, зрозуміло, привести існуючі релігійні організації до єдиної класифікації практично неможливо. Тим більше, зазначені організації одночасно можуть бути віднесені до декількох різних груп у межах однієї класифікації.

Вплив сект на психічні процеси діяльності людини є вкрай негативним. Втягнення особи в стан психологічної залежності від лідера секти, слово якого сприймається як «благословення» і керівництво до дії, а порушення волі лідера секти викликає в свідомості потерпілого болісні страждання – безпосередньо впливає на здатність людини нормально адаптуватися до життєдіяльності в суспільстві і навіть впливає на безпосередні базисні функції організму, наприклад, такі як репродуктивна здатність.

Культова залежність являє собою надзвичайно складний феномен, при вивченні якого одним з найважливіших питань є виявлення причин вступу людини в секту. Очевидним є той факт, що перетворення людини в адепта пов'язано не з одним, а з цілим спектром детермінант зовнішнього і внутрішнього характеру. До цього дня спірним є питання про те, які ж детермінанти в кінцевому підсумку зумовлюють залучення людини в секти – внутрішні або зовнішні?

Вплив деструктивних організацій на людину ґрунтується не тільки на маніпулятивних стратегіях, а й на несформованості якостей особистості, що обумовлюють її психологічну стійкість.

Американські дослідники Джоан Росс і Майкл Лангоуні виділили такі чинники рекрутації в секту: період розвитку людини, ситуація, особиста біографія і психологічна схильність.

Залучення людини до секти і закріплення в ній проходить в три етапи:

- фаза індоктринації;
- фаза нонконтролю свідомості;
- фаза консолідації.

Деадаптивні методи впливу на особистість, що використовуються релігійними сектами щодо своїх адептів, призводять до порушення у них соціальної адаптації, зміни життєвих стереотипів і створюють передумови для первинного розвитку або посилення вже наявних психічних і поведінкових розладів.

Психічні порушення у adeptів сучасних релігійних культів мають поліморфний характер з домінуванням розвитку залежного розладу особистості. Психопатологія визначається як психічними порушеннями, розвиненими під час (або відразу після) участі в практиках культів, так і загостренням симптоматики психічних захворювань, що мали місце до приєднання до секти.

Процес залучення в секту розглядається вченими з багатьох сфер: психологами, соціальними працівниками, релігієзнавцями, юристами тощо. Однак ця проблема на даний момент часу визначена та вивчена досить вузько. По-перше, у зв'язку з неоднозначністю або відсутністю необхідного понятійно-категоріального апарату, по-друге, у зв'язку з суб'єктивізмом робіт та відсутністю єдиної сфери та парадигми, через призму якої розглядається дана проблема. Тому вище було виділено декілька поглядів щодо даної проблематики.

Кожна з названих вище причин має місце бути. Однак далеко не всі з них є універсальними і обов'язковими. Крім того, жоден із зазначених дослідників не ранжує причини за ступенем їх значимості, тому питання про фундаментальну, сутнісну обумовленість культової залежності залишається відкритим.

Під час дослідження був використаний метод інтерв'ю для дослідження чинників рекрутації в секту. Дослідження ускладнювалося певними проблемними ситуаціями. По-перше, самого визначення поняття «секта». По-друге, певною закритістю та заангажованістю респондентів.

Шкода, що наноситься сектами, не закінчується на adeptах та їхніх родини. Вона проектується на державу і суспільство в цілому у вигляді прояви релігійної нетерпимості, антигромадської діяльності багатьох сект, расизму та відчуження від національної культури.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Александровский Ю. Предболезненные состояния и пограничные психические расстройства. Москва : Время, 2010. 272 с.
2. Андреева Г. Социальная психология. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1988. 432 с.
3. Асланян В. Психологическое воздействие служителей деструктивных религиозных культов как предмет профессиональной оценки экспертами-психологами : автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. психол. наук. Москва : Изд-во МГУ, 2009. 28 с.
4. Беденко С. Исследование влияния манипулятивной направленности личности в общении на ее социометрический статус в группе. *Вестник Адыгейского государственного университета*. 2005. № 4. С. 199 - 200.
5. Белановский С. Глубинное интервью. Москва : Никколо-Медиа, 2001. 226 с.
6. Белов А. Секты, сектантство, сектанты. Москва : Наука, 1978. 151 с.
7. Бирюков В. Ю. Нетрадиционные религиозные объединения : выявление потенциала деструктивности и анализ угроз. Москва : Прогресс, 2009. 287 с.
8. Бодалев А. Личность и общение. Москва : Международная педагогическая академия, 1995. 328 с.
9. Бондарев Н. Психическая дезадаптация лиц, вовлеченных в религиозные культы. *Ананьевские чтения – 2006* : материалы научно-практической конференции 24 – 26 октября 2006г. / под ред. Л. А. Цветковой, А. А. Крылова. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2006. С. 335 - 336.
10. Бугаева М. Интеллект как фактор подверженности психологическому влиянию. Казань : Изд-во КГУ, 2005. 208 с.
11. Васильева Е. Типология «церковь-секта» Вебера-Трёлча и её развитие в западном и отечественном религиоведении. Москва : Институт философии РАН, 2008. 32 с.

12. Васильева Е. Секта как социологическая и политическая категория. *Религия в современном обществе* : материалы международной научно-практической конференции (2-3 февраля 2009, г.Москва). Москва, 2009. С. 140 - 151.
13. Васильева Е. «Культ» и «секта» : проблема разграничения. *Религиоведение*. Москва, 2007. № 3. С. 86 - 92.
14. Васильева Е. Методология типологизации религиозных объединений. *Классификация религий и типология религиозных объединений*. Москва : Институт философии РАН, 2008. С. 163 - 176.
15. Вебер М. Протестантские секты и дух капитализма. Москва : Прогресс, 1990. 350 с.
16. Волков Е. Исцеление от «рая» : реабилитация и самопомощь при социальной зависимости. Санкт-Петербург : Речь, 2008. 392 с.
17. Волков Е. Основные модели контроля сознания (реформирования мышления). *Журнал практического психолога*. 1996. № 5. С. 86 - 95.
18. Волков Е. Преступный вызов практической психологии : феномен деструктивных культов и контроля сознания (введение в проблему). *Журнал практического психолога*. 1996. № 2. С. 87 - 93.
19. Волков Е. Методы вербовки и контроля сознания в деструктивных сектах. *Журнал практического психолога*. 1996. № 2. С. 66-69.
20. Голубков Е. Маркетинговые исследования : теория, методология и практика. Москва : Финпресс, 1998. 312 с.
21. Горшков М. Как провести социологическое исследование. Москва : Политиздат, 1990. 218 с.
22. Готлиб А. Качественное социологическое исследование. Познавательные и экзистенциальные горизонты. Самара : Универс-Группа, 2004. 182 с.
23. Грановская Р. М. Психология веры. Ростов-на-Дону : Речь, 2004. 576 с.

24. Гуменюк В. Гипнотическое воздействие на лиц с разной внушаемостью. *Журнал неврологии и психиатрии им. С.С. Корсакова*. 1999. № 11. С. 17 - 22.

25. Доценко Е. Психология манипуляции . Москва : *Вестник МГУ*. 1993. № 4. с. 3 - 13.

26. Егорцев А. Тоталитарные секты : свобода от совести. Москва : Азбука, 1997. 205 с.

27. Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств : фокус на Україні. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. 419 с.

28. Ильин В. Драматургия качественного исследования : ситуации глубокого интервью. *Журнал социологии и социальной антропологии*, 2005. Том 7. № 4. С. 166 - 189.

29. Кабанов М. Проблема реабилитации психически больных и качество их жизни. *Социальная и клиническая психиатрия*. 2001. № 1. С. 22 - 28.

30. Калужская Е. Современное сектанство как явление эпохи постмодерна : социально-философский анализ. Харьков : Харвест, 2006. 290 с.

31. Кантеров И. Классификация религий и типология религиозных организаций – актуальная проблема теоретического и практического религиоведения. *Классификация религий и типология религиозных организаций*. Москва : Аспект, 2008. № 5. С. 97 - 101.

32. Кондратьев Ф. Психолого-психиатрические аспекты проблемы сектанства. *Тоталитарные секты – угроза XXI века* : материалы международной научно-практической конференции. Нижний Новгород : Из-во братства во имя св. князя Александра Невского, 2001. С. 112 - 117.

33. Корбин Дж. Основы качественного исследования : обоснованная теория, процедуры и техники. Москва : Эдиториал, 2001. 318 с.

34. Котляров А. В. Другие наркотики, или Homo Addictus. Человек зависимый. Москва : Психотерапия, 2006. 480 с.

35. Крысько В. Социальная психология : учебник для вузов. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 432 с.

36. Кучеренко В., Петренко В., Россохин А. Измененные состояния сознания : психологический анализ. *Психология сознания*. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 403 - 411.

37. Листков А. Методы противодействия тоталитарному сектантству со стороны государственных органов. *Тоталитарные секты – угроза XXI века* : материалы международной научно-практической конференции. Нижний Новгород : Из-во братства во имя св. князя Александра Невского, 2001. С. 77-85.

38. Личко А. Саморазрушающее поведение у подростков. Москва : Изд-во ВНИИ, 1990. 152 с.

39. Макдауэлл Дж. Обманщики : Во что верят приверженцы культов. Как они заманивают последователей. Москва : Аквилегия, 1993. 224с.

40. Малкина-Пых И. Виктимология. Психология поведения жертвы. Москва : Вектор, 2001. 214 с.

41. Мартинович В. Введение в понятийный аппарат сектоведения. Минск : Изд-во БГУ, 2008. 103 с.

42. Мудрик А. Социальная педагогика : учебник для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2009. 224 с.

43. Назмутдинов А. Особенности коррекции невротических расстройств в сочетании с нефармакологическим аддиктивным поведением. *Современные проблемы клиники и лечения психических расстройств* : материалы конференции. / под ред. Н. Е. Буториной. Челябинск, 2000. С. 122 - 126.

44. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 448 с.

45. Пашковский В. Е. Психические расстройства с религиозно-мистическими переживаниями. Москва : МАПО, 2006. 144 с.

46. Пенни Р. Социальный контроль в сайентологии. Знакомство с методами завлечения в западню. *Журнал практического психолога*. 2004. № 6. С. 134 - 199.

47. Петрина М. Психологічні причини залучення молодих людей в деструктивні неокульти («секти»). *Молодий вчений*. 2012. №11. С. 360 - 363.

48. Петровский М. Возрастные изменения копинг-стратегий. Москва : Фокус, 1991. 216 с.

49. Полищук Ю. Влияние деструктивных религиозных сект на психическое здоровье и личность человека. *Журнал практического психолога*. 1997. № 1. С. 93 - 97.

50. Поршнева Б. Социальная психология и история. Москва : МГУ, 1979. 320 с.

51. Розанов А. Психологические причины вовлечения в «деструктивные культы». *Журнал практического психолога*. 2000. № 1 - 2. С. 35 - 39.

52. Сергеев А. Деструктивные культы как «страх» сознания молодежи. *Практическая психология*. 2011. № 8. С. 35 - 39.

53. Скородумов А. Сектантство как социальное явление. Санкт-Петербург : Русич, 1995. 159 с.

54. Стеняев О. Протянуть руку помощи. Москва : Эгмонт, 2004. 137 с.

55. Стручков Н. Религиозная делинквентность. Москва : АРТ-ПРЕСС, 1995. 200 с.

56. Трельч Э. Метафизический и религиозный дух немецкой культуры. Москва : Юрист, 1995. 545 с.

57. Трунов Д. Родители, дети и религиозные организации. *Журнал практического психолога*. 1996. № 4. С. 60 - 65.

58. Хвьяля-Олинтер А. Опасные тоталитарные формы религиозных сект. Москва : Русич, 1996. 286 с.

59. Хиндсон Э. Ангелы обмана: О ложных сектах и лжепророках. Москва : Протестант, 1994. 239 с.

60. Чеснокова И. Влияние сект, культов и нетрадиционных религиозных организаций на личность и ее жизнедеятельность. Москва : Изд-во МГСУ, 2005. 28 с.

61. Щапарь В. Б. Психология религиозных сект. Харьков : Харвест, 2004. 135 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА ДЛЯ ГЛИБИННОГО ІНТЕРВ'Ю

Назва: _____

Розкажіть про склад Вашої організації? яка загальна кількість прихожан?

Розкажіть, яким чином люди дізнаються про Вашу організацію?

Вважаєте Ви доречним організувати заходи, відкриті засідання для того, щоб зацікавлені особи могли краще дізнатися про вашу організацію?

Чи маєте Ви власні друковані видання, ресурси в інтернет?

Як багато людей, які приходять в організацію, залишаються в ній?

Чи можуть люди, які не проводять ритуали посвячення в організацію, відвідувати її?

Назвіть, які з нижчеперерахованих сфер, на Ваш погляд, можуть входити в коло питань, стосовно яких Ви можете давати поради або настановлення прихожанам організації?

1.	Виховання дітей	
2.	Сімейні стосунки	
3.	Стосунки з батьками, родичами	
4.	Стосунки з друзями	
5.	Лікування	
6.	Смерть	
7.	Вибір сфери діяльності	
8.	Вибір і отримання освіти	
9.	Професійна кар'єра	
10.	Придбання нерухомості, інших дорогих речей	
11.	Матеріальний достаток	
12.	Вибір хобі	
13.	Патріотизм	
14.	Служба в армії, участь у військових діях	
15.	Участь в громадських організаціях	
16.	Відношення до політичного життя	
17.	Участь у виборах	

Назвіть, в які з нижчеперерахованих сфер, на Ваш погляд, недопустиме втручання?

1. Виховання дітей	
2. Сімейні стосунки	
3. Стосунки з батьками, родичами	
4. Стосунки з друзями	
5. Лікування	
6. Смерть	
7. Вибір сфери діяльності	
8. Вибір і отримання освіти	
9. Професійна кар'єра	
10. Придбання нерухомості, інших дорогих речей	
11. Матеріальний достаток	
12. Вибір хобі	
13. Патріотизм	
14. Служба в армії, участь у військових діях	
15. Участь в громадських організаціях	
16. Відношення до політичного життя	
17. Участь у виборах	

Чи є у Вашій організації люди з перерахованих нижче категорій? Якщо так, то яка кількість даних осіб?

Підлітки	
- відвідують організацію разом з батьками	
- відвідують організацію самостійно	
Пенсіонери	
Люди з особливими потребами	
- інваліди з обмеженістю руху	
- інваліди з дефектами зовнішності, мови	
- особи з психічними розладами	
Люди з місць позбавлення волі	
Люди, які прийшли до організації після важких стресових ситуацій (втрата близьких і т.д)	
Студенти	
Люди, які щойно закінчили навчання	

**Перелік релігійних організацій, статутів
яких зареєстровано в Запорізькій області станом на 2019 рік**

№	Назва	К-сть
Християнство		
<i>Православні релігійні організації</i>		
1	Українська православна церква	374
2	Українська православна церква – Київський патріархат	123
3	Українська автокефальна православна церква	8
	Руська православна церква закордонна	14
4	Руська старообрядницька церква (Безпопівська згода)	1
5	Руська древлеправославна церква (Новозибківська згода)	1
6	Релігійні організації істинно-православної церкви	6
7	Незалежні православні громади	5
	ВСЬОГО	532
<i>Католицькі релігійні організації</i>		
8	Українська греко-католицька церква	18
9	Римсько-католицька церква в Україні	13
	ВСЬОГО	31
<i>Протестантські релігійні організації</i>		
<i>Релігійні організації баптистів</i>		
10	Всеукраїнський союз церков євангельських християн-баптистів	138
11	Релігійні організації міжнародної Ради церков євангельських християн-баптистів	1

Продовження Додатку Б

12	Інші баптистські релігійні організації	7
	ВСЬОГО	149
<i>Релігійні організації євангельських християн</i>		
13	Інші релігійні організації євангельських християн	37
	ВСЬОГО	37
<i>Релігійні організації християн віри євангельської</i>		
14	Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської-п'ятидесятників	47
15	Релігійні організації центру божої церкви християн віри євангельської в Україні (в пророцтвах)	1
16	Інші релігійні організації християн віри євангельської	31
	ВСЬОГО	78
<i>Релігійні організації адвентистів</i>		
17	Українська уніонна конференція церкви адвентистів сьомого дня	30
18	Церква адвентистів сьомого дня реформаційного руху в Україні	1
19	Інші релігійні організації адвентистів	2
	ВСЬОГО	33
<i>Релігійні організації лютеран</i>		
20	Німецька євангелічно-лютеранська церква в Україні	4
21	Українська лютеранська церква	2
	ВСЬОГО	6
<i>Релігійні організації харизматичного типу</i>		
22	Об'єднання незалежних харизматичних християнських церков України (повного євангелія)	36

№	Назва	К-сть
23	Українська християнська євангельська церква	3
24	Інші релігійні організації харизматичного типу	59
	ВСЬОГО	98
<i>Інші релігійні організації протестантів (протестантського походження)</i>		
25	Новоапостольська церква в Україні	7
26	Релігійні організації церкви Христа	5
27	Релігійні організації пресвітеріан	1
28	Релігійні організації менонітів	5
29	Релігійні організації назарян	1
30	Релігійні організації молокан	3
31	Релігійні організації Свідків Єгови	27
32	Церква Ісуса Христа святих останніх днів (мормони)	1
33	Окремі протестантські релігійні організації	8
	ВСЬОГО	58
Іслам		
34	Духовне управління мусульман України	6
35	Духовне управління мусульман України «УММА»	1
36	Духовне управління мусульман Криму	1
37	Незалежні громади мусульман	8
	ВСЬОГО	16
Іудаїзм		
38	Об'єднання іудейських релігійних організацій України	2
39	Релігійні організації прогресивного іудаїзму	1
№	Назва	К-сть

40	Об'єднання хасидів Хабад Любавич іудейських релігійних організацій України	6
	ВСЬОГО	9
Буддизм		
41	Духовне управління буддистів України	4
	ВСЬОГО	4
Вірменські релігійні організації		
42	Українська єпархія Вірменської апостольської церкви	1
	ВСЬОГО	1
Інші етно-конфесійні релігійні організації		
43	Релігійні організації святої апостольської асирійської церкви сходу	1
	ВСЬОГО	1
Нові релігійні організації		
<i>Нові релігійні організації православного походження</i>		
<i>Нові релігійні організації іудейського походження</i>		
44	Релігійні організації месіанського іудаїзму	3
45	Релігійні організації іудео-християн	3
	ВСЬОГО	6
<i>Нові релігійні організації язичницького спрямування</i>		
46	Релігійні організації Рідної української національної віри	2
47	Духовний центр родового вогнища Рідної православної віри	6
48	Релігійні організації церкви українських язичників	3
№	Назва	К-сть
49	Інші релігійні організації язичників	5

	ВСЬОГО	16
<i>Нові релігійні організації орієнталістського походження</i>		
50	Релігійні організації Товариства Свідомості Крішні	7
51	Релігійні організації прихильників Шрі Чінмоя	1
52	Релігійні організації Всесвітньої чистої релігії (Сахаджа-йога)	7
53	Релігійні організації Руху Махаріші (трансцендентальна медитація)	1
54	Інші нові релігійні організації орієнталістського походження	4
	ВСЬОГО	20
<i>Інші нові релігійні організації</i>		
55	Релігійні організації віри Багаї	1
56	Релігійні організації церкви Останнього заповіту	1
57	Релігійні організації Вселенської церкви великого білого братства (ЮСМАЛІОС)	3
58	Релігійні організації напрямку «Наука Розуму»	4
	ВСЬОГО	9
	ПІДСУМОК	1082

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Саліхов Кирило Олександрович, студент 2 курсу магістратури , форми навчання денної, факультету соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», адреса електронної пошти k.salihov.1996@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Оптимізація соціальної роботи з жертвами релігійних сект тоталітарного характеру» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____	Підпис _____	ПІБ (студент)	<u>Саліхов К.О.</u>
Дата _____	Підпис _____	ПІБ (науковий керівник)	<u>Чайка І.Ю.</u>